

STAROSLOVANSKO GROBIŠČE NA SANDROVI POLICI V PREDTRGU PRI RADOVLJICI

ANDREJ PLETERSKI

Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Novi trg 5, YU-61000 Ljubljana

Pogovarjati se z Jarom Šašlom je bilo vedno prijetno – in poučno. Rad je povedal, da resnica o preteklosti ni nikoli ena sama, da se ji lahko najbolj približamo le s soočanjem različnih pogledov. Kako se da delna vedenja, ki so jih imeli posamezniki, združiti v večjo celoto, kaže primer že davno odkritega staroslovanskega grobišča na Sandrovi polici v Predtrgu pri Radovljici.

Predmete je mojstrsko izrisala Dragica Knific-Lunder, karte najdišča Hausberg v Auhofu je naredila Irena Lazar. Načrta predtrškega grobišča je izdelala Snežana Tecco-Hvala, živalske kosti je določil Ivan Turk, človeške pa Tatjana Tomazzo-Ravnik. Koristne podatke o muzejski zgodovini predmetov mi je dala Vida Stare. Vsem najlepša hvala. Zahvalo pa sem dolžan tudi Narodnemu muzeju v Ljubljani, ki mi je dovolil objavo predmetov.

Pisani viri

Vse uporabljene vire hranita dve ljubljanski ustanovi: Arhiv Slovenije in Narodni muzej. Prvi hrani privatni arhiv Jerneja Pečnika, kjer sem našel dve pismi, ki se nanašata na grobišče v Predtrgu, daleč najpomembnejši pa je izjemno bogati arhiv Centralne komisije za umetnostne in historične spomenike z Dunaja, ki nam je bil vrnjen že za področje večine Slovenije. Vsebuje poročila, ki so jih pošiljali posamezniki s terena o najdbah in najdiščih. O vsakem poročilu je napisal mnenje, ki so ga obravnavali na prvem rednem mesečnem zasedanju, poseben poročevalec. V našem primeru je bil to vedno kustos dunajskega Naravoslovnega muzeja Josef Szombathy. Dopise so običajno vlagali v posebne sive ovitke, na katerih so bili številka akta, mnenje poročevalca in osnutek morebitnega odgovora Komisije dopisovalcu. Skrajšana poročila so bila nato objavljena v reviji *Mittheilungen der k.k. Central-Commission*. Danes o številnih najdbah in najdiščih poznamo samo te kratke in mnogokrat popačene notice. Vse bogastvo terenskih poročil, ki so včasih pravi elaborati, tu in tam celo s slikovnim gradivom, je še neizkoriščeno! – Vsi dopisi o grobišču v Predtrgu so zloženi skupaj. Podobno je z drugimi najdišči. Kadar pa je en dopis govoril o več najdiščih, so ga uvrstili le pod eno najdišče in s tem precej zabrisali sled za drugimi.

Narodni muzej ima poseben arhiv arheološkega oddelka, v katerem sem dobil terenski dnevnik Jakoba Žmavca in osnutke nekaterih njegovih pisem. V splošnem muzejskem arhivu pa sem našel Zoisovo pismo, ki je nekak spretni dopis k najdbam, ki jih je poslal v muzej. Na žalost za leto 1906 in vrsto naslednjih let ni akcesijske knjige, ker pa predtrške najdbe tedaj niso bile inventarizirane, jih ni niti v inventarni knjigi iz tistega časa. Iz skupka terenske dokumentacije o

izkopavanjih Jožeta Kastelica na Pristavi pri Bledu mi je Timotej Knific posredoval kratek zapis o poskusnem izkopavanju v Predtrgu, za kar se mu najlepše zahvaljujem. – Morda kje tiči še kak drobec o arheoloških dogajanjih v Predtrgu, a prepričan sem, da se mi je posrečilo zajeti vse bistveno.

V seznamu so posamezni viri predstavljeni po naslednjem vrstnem redu podatkov: pisec, datum pisanja (leto, mesec, dan), imenovani kraj pisanja, naslovnik, za pomišljajem – hramba vira. – V nadaljnjem besedilu v oklepaju praviloma navajam le priimek pisca in datum pisanja.

(1951 8. 14.). Narodni muzej, Ljubljana, Bled 1951, Tehnika III, 59 (seznam foto posnetkov); Tehnika koncept 2.

(Centralna komisija, 1906 6. 16.), Dunaj, pismo Jerneju Pečniku. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Priv. A, fasc. XXXIX 1.

(Pečnik Jernej, 1906 6. 7.), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1370.

(Pečnik Jernej, 1906 6. 24.), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 60, Krain: Funde Krain, Z. 1549.

(Szombathy Josef, 1906 5. 15.), poročilo za Centralno komisijo na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1103.

(Szombathy Josef, 1906 6. 11.), poročilo za Centralno komisijo na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1370.

(Szombathy Josef, 1906 6. 12.), poročilo za Centralno komisijo na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1375.

(Szombathy Josef, 1906 6. 26.), pismo Jerneju Pečniku. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Priv. A, fasc. XXXIX 1.

(Szombathy Josef, 1906 7. 4.), poročilo za Centralno komisijo na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1663.

(Szombathy Josef, 1906 7. 24.), poročilo za Centralno komisijo na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1809.

(Šmid Walter, 1906 7. 2.), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1663.

(Vurnik Janez, 1906 6. 23.), Radovljica, pismo Jakobu Žmavcu. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, Az 86/53.

(Zois Michelangelo von, 1906 5. 6./1), Radovljica, pismo Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani, Walterju Šmidu. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, sign.: 40/1906.

(Zois Michelangelo von, 1906 5. 6./2), Radovljica, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1375.

(Zois Michelangelo von, 1906 6. 2.), Radovljica, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1334.

(Zois Michelangelo von, 1906 7. 1.), Radovljica, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 60, Krain: Funde Krain, Pečnik, Beschwerden, Erhebungen gegen Pečnik, Z. 1632.

(Žmavc Jakob, 1906 1. 16. – 1906 9. 6.), rokopisni dnevnik Jakoba Žmavca. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, Az 86–17.

(Žmavc Jakob, 1906 6. 6./1), Ljubljana, tipkopisni prepis originalnega Žmavčevega pisma Josefu Szombathyju. – Narodni muzej, Ljubljana, Razno II, Žmavc – Szombathy-ju.

(Žmavc Jakob, 1906 6. 6./2), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1375.

(Žmavc Jakob, 1906 6. 29./1), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1648.

(Žmavc Jakob, 1906 6. 29./2), Ljubljana, osnutek pisma Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, Az 86/35.

(Žmavc Jakob, 1906 6. 29./3), Ljubljana, osnutek pisma Josefu Szombathyju. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, Az 86/45.

(Žmavc Jakob, 1906 7. 12./1), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1809.

(Žmavc Jakob, 1906 7. 12./2), Ljubljana, osnutek pisma Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, Az 86/36.

(Žmavc Jakob, 1906 8. 19.), Ljubljana, osnutek pisma Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, Az 86/37.

(Žmavc Jakob, 1906 10. 30.), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 2788.

* * *

Za presojo o tem, kaj je bilo na Sandrovi polici v Predtrgu najdeno, so pomembna štiri poročila: dve Zoisovi, Pečnikovo in Šmidovo. Ker so važni tudi drobni pomenski odtenci pisanja, jih za bralčevu preverjanje mojega sklepanja podajam v celoti ali vsaj dele, ki govorijo o Predtrgu.

(Zois Michelangelo von, 1906 5. 6./1), Radovljica, pismo Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani, Walterju Šmidu. – Arhiv Narodnega muzeja, Ljubljana, sign.: 40/1906. Prepoznjena pola, popisani sta 1. in 3. stran, na 4. je zabeležka o vsebini pisma. Vse Zoisov rokopis.

Zl. 10171

Radmannsdorf 6/5 906

Der Gefertigte hat vor einigen Tagen in Erfahrung gebracht, dass bei dem Baue eines Hauses in der Gemeinde und Ortschaft Vormarkt bei Radmannsdorf menschliche Knochen gefunden worden seien. Ein sofort vorgenommener Lokalaugenschein belehrte ihn, dass in dem speziellen Falle nichts weiteres zu erhoffen sei, da die Arbeiter zufällig auf den Schädel stiessen, und ihn dermassen zertrümmerten, dass an ein Zusammenstellen desselben nicht zu denken war. Zwei in der Nähe der Leiche gefundene praehistorische Gefässcherben, von denen das eine mit einer eingritzten Wellenlinie verziert erscheint, sowie ein Messer aus Eisen wurden erworben, und den Arbeitern die nötigen Belehrungen hinterlassen.

Am 5/5 n.m. stiess man wieder auf eine Grabstätte. Diesmal gelang es dem Gefertigten den Schädel – (Langschädel) in Stücken zu bergen. Die Leiche lag circa 1/2 m. tief in Schotterboden, auf einer Lage runder Kiese von etwa Eigrösse. Unter dieser Lage fand sich eine dünne Schichte feines Sandes. Der Kopf der auf der rechten Seite lag, war nach Westen gerichtet, die Füsse nach Osten. An Beigaben fanden sich Glasperlen, sowie in der Hüftgegend ein kurzes, dolchartiges Messer. Der Gefertigte schreibt die /2. stran: prazna; 3. stran: / Perlen dem frühen Mittelalter zu, und glaubt, dass die Grabstätte der Langobardenzeit zuzuschreiben sei, da die eine Perle ihn ausserordentlich an die im Vorjahre zu Krainburg gefundenen erinnert. Da ein Vergleich nicht möglich war, ist ein Irrtum nicht ausgeschlossen. Es scheint sich um einen Friedhof zu handeln, denn von den Besitzern der Nachbarschaft wurde in Erfahrung gebracht, dass vor circa 20 Jahren bei dem Baue eines Hauses in der nächsten Nähe vier Grabstätten gefunden worden seien. Die Knochen seien auf dem Radmannsdorfer Friedhofe neuerlich bestattet worden. Die gefundenen Perlen, der Dolch, sowie der Schädel wurden von dem Gefertigten erworben, und werden von ihm dem Landesmuseum Rudolphinum in Laibach überlassen werden, an das gleichzeitig ein ausführlicher Bericht und eine Planskizze abgeben.

Michelangelo Freiherr von Zois
k.k. Bezirkskommissär

(4. stran:) *Bezirkskommissär Michel Angelo Freiherr von Zois berichtet über eine Grabstätte in Vormarkt.*

* * *

(Zois Michelangelo von, 1906 5. 6./2), Radovljica, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z.1375. Prepoznjena pola, popisane vse 4 strani. Rokopis Zois.

[Na dnu strani žig, s katerim je bil dopis zaveden: K. k. Zentral-Kommission für Kunst- u. hist. Denkmale. 1103 präs. am 10./5 1906, ./ Beilagen]

Vor einigen Tagen erfuhr der Gefertigte, es seien bei dem Baue eines Hauses in Vormarkt bei Radmannsdorf menschliche Überreste gefunden worden.

Da der Schädel von den Arbeitern zertrümmert worden war, konnte er nicht erworben werden, und gelang es mir die in einem Papiersäckchen befindlichen Knochen, die kein besonderes Interesse haben dürften, zu acquirieren, sowie die ebenfalls in dem Säckchen befindlichen Tonscherben sowie ein Messer, das angeblich bei den Knochen lag, zu erhalten. Gestern, den 5/5 n. m. wurde der Gefertigte benachrichtigt, dass man neuerlich auf ein Skelett gestossen sei.

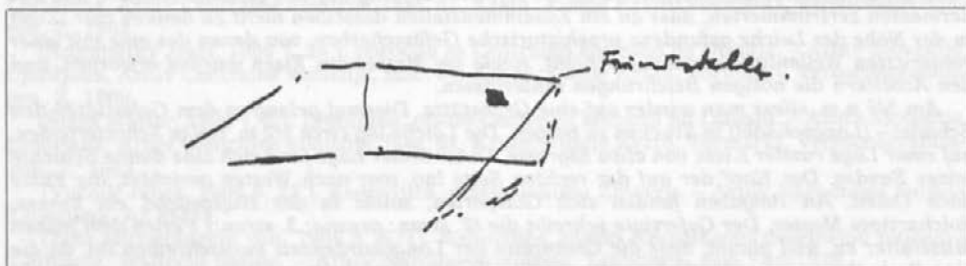
Der Gefertigte begab sich sofort an Ort und Stelle, und setzte fest, dass tatsächlich ein Skelett vorhanden sei. Dessen Bergung gestaltete sich sehr schwierig, da es nur mit Kopfe auf dem Grunde des Bauherren lag, während die übrigen Teile in den Grund eines Nachbarn ragten. So musste von einer vollkommenen Freilegung abgesehen werden, und man sich begnügen, von der Seite so weit als möglich vorzudringen.

Im Momente des Beginnes der Arbeit war der Kopf bis auf eine frisch abgesprengte Kappe intakt, und lag auf der rechten Seite. Orientiert war die Leiche von West nach Ost, (2. stran:) die Füße lagen nach Osten, der Kopf nach Westen. Tiefe circa 60 cm.

Unter der Leiche fand sich eine Schichte kugelförmigen Kiesel – unter demselben eine Lage feinen Sandes. Um den Hals fanden sich die beifolgenden Glasperlen, – in der Nähe der Hüfte (angeblich, da Gefertigter nicht die ganze Zeit an Ort und Stelle sein konnte,) das Messer. Es scheint sich im vorliegenden Falle um einen Friedhof zu handeln – vielleicht analog dem Krainburger – denn wie in Erfahrung gebracht wurde, wurden beim Baue des anstossenden Hauses vor circa 20 Jahren 4 Skelette gefunden, die in dem Friedhofe zu Radmannsdorf wieder bestattet wurden.

Bemerkt wird, dass nach Aussage des Amtsarztes es sich um die Knochen zweier Personen, Mutter und Kind handeln dürfte. Ein zweiter Schädel war aber nicht konstatierbar.

Skizze (glej: sl. 1)

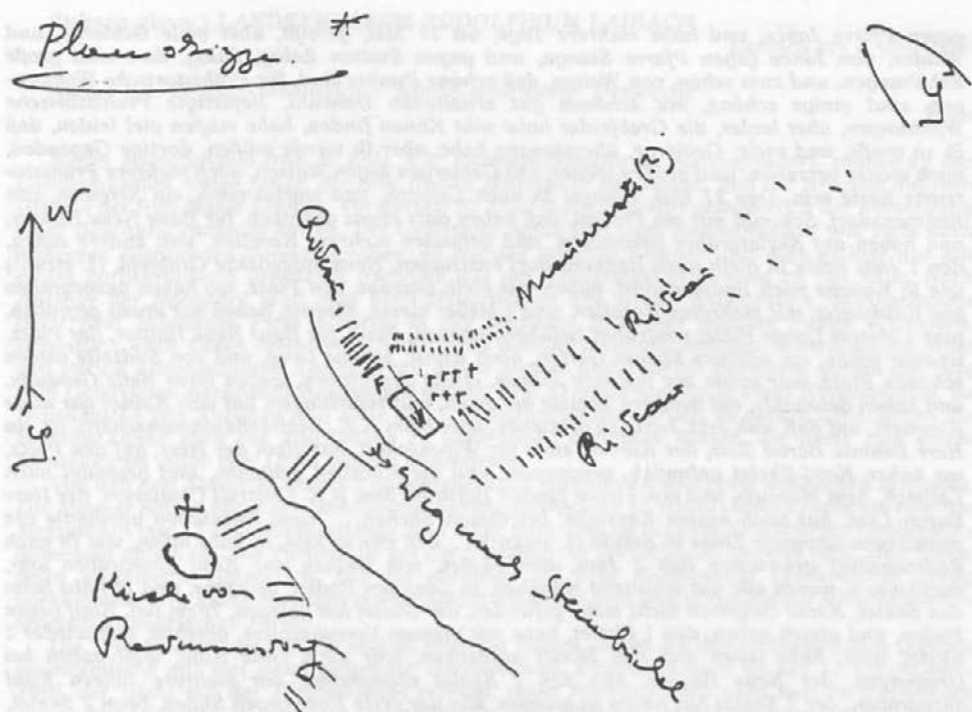
Sl. 1: Sandrova polica v Predtrgu. Skica v Zoisovem pismu. Verjetno prerez najdišča.

Abb. 1: Die Sandrova polica in Predtrg. Skizze im Brief von Zois. Vermutlich Querschnitt des Fundortes.

(3. stran:) Planskizze.* (glej: sl. 2)

- H. Haus des Pirih. N¹
- F. Fundstelle (abgegrabene Böschung)
- S. Schottergruben
- 1 Lage der Leiche.
- ++++ mutmasslicher Friedhof.
- * erhebt keinen Anspruch auf besondere Genauigkeit.

Von der Bevölkerung weiss niemand, dass dort ein Friedhof sich befunden. Ein besonderer Name der Örtlichkeit wurde nicht erhoben. Die Anzeige an die kk Centralkommission wurde erstattet. Weitere Fund an der Baustelle selbst sind nicht zu erwarten, da die Grundaushubung bereits beendet ist.

Sl. 2: Sandrova polica v Predtrgu. Skica v Zoisovem pismu. Najdišče z bližnjo okolico.

Abb. 2: Die Sandrova polica in Predtrg. Skizze im Brief von Zois. Der Fundort mit der nahen Umgebung.

(4. stran:) Die Besitzer der Gründe erscheinen intelligent, und dürften keine besonderen Schwierigkeiten machen, wenn man an sie wegen Ausgrabung des Terrains herantreten würde. Der Boden ist Wiese, mit vereinzelt jungen Obstbäumen, die aber nicht auf dem Plateau, sondern auf dem südlichen Abhänge gesetzt sind.

Michelangelo Freiherr von Zois.
k. k. Bezirkskommissär.

***

(Pečnik Jernej, 1906 6. 7.), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Gräber, Z. 1370. Prepognjena pola, popisane vse 4 strani. Rokopis Pečnik.

[Na dnu strani žig, s katerim je bil dopis zaveden. K. k. Zentral – Kommission für Kunst- u. hist. Denkmale. Z. 1370 präas. am 8/6 1906. ./ Beilagen]

Hohe K.K. Central Commission!

Ih arbeite immer, für Aufdeckung der Wissenschaft, aus Prähistorischen Zeit, im Monate April habe Ih gereist, nach St: Rupret, Terziše, bei Naßensfuß, vollenden, und Verschütten, die im Jahre 1905, angefangene ausgrabungen, sind noch viele Hügeln zu übergraben, in dortigen Gegenden, die genaue Berichte, werde Ih schon alles genau Berichten, im Monate Mai 13 Mai, bin Ih zurück gekommen, von St. Rupert, Unterkrain, dann habe Ih gereist, auf versuchsreisen,

gegen Pfarre Janče, und habe mehrere Tage, bis 31 Mai, gereist, über viele Gebirge, und Wälder, von Janče gegen Pfarre Stanga, und gegen Station Zalog, Salog, dort sind große Erhöhungen, und zum sehen, von Weiten, daß schöne Punkte sind, für Prähistorische Wohnungen, sind einige schöne, mit schönen gut erhaltenen Umwähl, Befästigte Prähistorische Wohnungen, aber leider, die Grabfelder habe niht Könen finden, habe müßen viel leiden, daß Ih so große, und viele, Gebirge, überstangen habe, aber ih werde müßen, dortige Gegenden, noch weiter versuchen, weil müßen weiter, auf Gebirgen gegen Watsch, noch mehrere Prähistorische Reste sein. Den 31 Mai, Komme Ih nach Laibach, und wartet mich, ein Scribein, von Radmanskorf, Schreibt mir ein Freund, daß haben dort etwas gegraben, für Baue Neue Häuser, und haben auf Skeletgräber gekommen, und gefunden mehrere Korallen, und andere sahen, den 1 Juni Reise Ih gleich nach Radmanskorf anschauen, Neue aufgedeckte Grabfeld. (2. stran:) wie Ih Komme nach Radmanskorf, haben mir gleich gezeugt, den Platz, wo haben ausgegraben nur Kopfskelet, mit mehreren Korallen, und 1 Meßer kleine, Eiserne, haben nur etwas gegraben, niht 1 Metter Lange Platz, vonfrüher tiefabgegrabenen, Platz, für Baue Neue Häuser, der Platz, ist sehr schön, ein schönes Ebenes Garten, oben wahst, schöne Graß, und von Südseite diesen schönen Platz, war schon vor mehrere Jahren, etwas abgegraben, wegen Baue Neue Gebäude, und haben dahmahls, auf mehrere Skelete gekomen, und zerschlagen, hat sich Kainer gar nihts Kimmert, auf daß, auh Jezt, hätte so geblieben, aber beim K.K. Bezirkshauptmanschaftt, ist ein Herr Beamte Baron Zois, der Kümert sich, für Wißenschaft, hat gleich der Herr, auf den Platz, wo haben Kopf Skelet gefunden, gekommen, und die Korallen genomen, und gesendet nach Laibach, dem Museum, und von diesen funden Berihet, dem K.K. Centrall Comission, der Herr Baron Cois, hat noch klaine Kentniße, bei diesen Sachen, ... sledi Pečnikovo udrihanje čez znanstveno neznanje Zoisa in Šmida (3. stran:)... , daß nur in Eile, Ih habe laßen, wie Ih nach Radmanskorf gekommen den 1 Juni, den Skelet, von welhen nur Kopf abgegraben war, durchöfnen, waren alle gut erhaltene Knochen, in Santigen Boden, gelegene, und Ih habe beim den Skelet, Keine Beigaben nicht mehr gefunden, der Skelet hat gelegen, 70cm tief, Kopf gegen Süden, und gleich neben, den 1 Skelet, habe mit meinen Versuchsspitze, gesehen, daß wieder 1 Skelet liegt, habe laßen auh den Skelet aufdecken, war auch ohne Kopf, weil haben bei Grabungen, der Neue Häuser, auh den 2 Skelet abgegraben, vor mehrere Jahren Kopf abgegraben, der 2 Skelet hat neben so gelegen, wie der erste Kopf gegen Süden, beim 2 Skelet, habe gefunden, 1 Kleine Meßer, wie der Platz schaut aus, muß dort ein Grabfeld, größere, sein, aber weiter zu graben, müßen wir, mit Besitzern, sich, besprechen, mit eine Bezahlung, dan ist dort anfangen eine Sistematische Ausgrabungen, mit genaue Beschreibung. Daß Grabfeld, muß sein, von Slaven Zeit, von 5 : 6 Jahrhunderte, nach Cristi, solhe Grabfeld habe ih in Veldes, auf einen Garten schon gegraben, sind auch Bauern, mit zufall, auf Grabfeld gekomen (4. stran:) und auf mehrere Skeletgräben gekomen, mit sehr armen beigaben, solhe grabfelder sind, auf einige Orten auch Reich. Ih habe, auf diese Grabfelder schon auf mehrere Orten in Krain gekomen, besonders, in Unterkrain, von den werde ih den Hohen Herren schon alles Berichten, Ih Bitte Hohe Herren, Geben die Hohe Herren, mir die Leitungen, für die Ausgrabungen in Radmanskorf, auf Neuen Grabfelde, Ih habe ja, die Beste Kentniße, bei solhen Arbeiten, daß Empfehle Ih den Hohen Herren, weil bei Radmanskorf sind mir bekant, die schöne punkte, wo liegen die Grabfelder, aus Hallstädterperiode, diese punkte muß Ih auh genau versuchen, daß in großen Eile, weil muß Ih Jezt aufhören von Schreiben, bald wieder etwas besonderes Neues, das Empfehle mich den Hohen Herren, als den Hohen Herren

Tiefergebener diener
mit Hohen Hochachtung
Laibach am 7 Juni 1906
Barth. Pečnik
in großen Eile

***

(Šmid Walter, 1906 7. 2.), Ljubljana, pismo Centralni komisiji na Dunaju. – Arhiv Slovenije, Ljubljana, Arhiv Centralne komisije, fasc. 61, Krain: Funde Krain, Vormarkt, Versuchsgrabungen, Z. 1663.

Prepognjena pola, popisane prve tri strani. Rokopis Šmid.

[Na dnu strani žig, s katerim je bil dopis zaveden:
K. k. Zentral-Kommission für Kunst – u. hist. Denkmale.
Z.1663 prä. am 3/7 1906, ./, Beilagen]

An die k.k. Zentralkommission f. Kunst- und histor. Denkmale

Wien

Baron Michelangelo frhr. v. Zois, k.k. Bezirkskommissär in Radmannsdorf, sandte an das Landesmuseum einige funde, die dem frühen Mittelalter angehören, und die Arbeiter auf dem Grunde der frau Maria Žirovec, Vormar(kt) Nr 2 bei Radmannsdorf gelegentlich der Herstellung einer Böschung entdeckt hatten. Der Gefertigte begab sich nach Radmannsdorf und legte nach mehreren Richtungen Versuchsgräben, an die das Resultat ergaben, daß man es hier nur mit einem vorübergehend benützten Friedhofe aus der Völkerwanderungszeit zu tun habe. Nach Aussage der Nachbarn fand man beim Baue des an den Grund anliegenden Nachbarhauses (jetzt dem Bildhauer Pirih gehörig) in der nächsten Nähe der jetzigen Funde 4 Leichen, sämtlich nach Osten orientiert. Die jetzigen Nachforschungen ergaben (einschließlich eines von Pečnik ausgegrabenen Skelettes mit einem Messer und Topf als Beigaben, wovon der Topf vom Gefertigten nachträglich gefunden wurde) drei Skelette und Reste eines Kindskelettes, da Bruchstücke von Knochen und Teile des Schädels gefunden werden, in dessen Kinnbacken die zweiten Zähne eben die Milchzähne zu verdrängen begonnen hatten, die Reste also einem Menschen im Alter von 12–14 Jahren angehörten.

Von den drei Skeletten waren 2 augenscheinlich männlichen und eines weiblichen Skelettes. Die Männer hatten unter der Handwurzel der ausgestreckten (2. stran:) linken Hand ein eisernes Messerchen von 13 cm Gesamtlänge, und einer form, wie sie bei dem Krainburger Gräberfelde allgemein üblich ist. Die Perlen, die bei der frauenleiche vorgefunden worden sind, sind blaue, gelbe und weiße Glasperlen, wie sie ebenfalls auf dem Krainburger Leichensfelde häufig vorkommen. Ihre Reihe ergänzen zwei schlecht erhaltene gelb und rot gestreifte Millefioriperlen länglich zylindrischer Form.

Die Topfscherben, die sich hier und da zerstreut fanden, zeigen die den prähistorischen Gefäßen eigentümliche mit viel Sand gemengte Tonmischung. Erwähnenswert ist der 11 1/2 cm hohe Topf, der, nicht mit der Töpferscheibe erzeugt, einen schwach nach oben sich verbreiternden Bauch aufweist und in einen gut ausgebildeten Rand übergeht, erwähnenswert deshalb weil er das erste in Krain vorgefundene Gefäß ist, dessen form vollständig erhalten ist.

Allem Anscheine nach scheint das Gräberfeld während eines Durchzuges angelegt worden zu sein.

... Sledi Šmidova prošnja C.K., naj bi mitreju v Judovju pri Rožancu v Beli Krajini naredili streho in ograjo ter ga tako zavarovali pred vremenom in uničevalci. (3. stran:) Nadalje bi rad zaščitil nagrobnik Moioti (CIL 3804) v Stajah na Igu, in sicer tako, da bi ga odklesal in prenesel v muzej...

Dr. Walter Šmid

Zgodovina raziskav

Po pripovedovanju domačinov, ki so ga zapisali poročevalci leta 1906, so prva 4 okostja našli pri gradnji Pirihove hiše (danes Štrukljeva ulica 5) že okrog leta 1886. Tedaj niso vzbudila strokovne pozornosti. Pri ponovnem kopanju pobočja leta 1906 so delavci nekaj dni pred 6. majem naleteli na človeške kosti. O najdbi je bil obveščen okrajni komisar Michelangelo von Zois, ki je takoj prišel na najdišče in dal delavcem potrebna navodila. 5. maja so spet naleteli na okostje. Zois je takoj prišel in nekaj časa sodeloval pri izkopavanju. Najdbe je shranil in skupaj s prejšnjimi poslal v Ljubljano v Deželni muzej. O vsem je že naslednjega dne poročal v Ljubljano muzeju (Zois, 1906 5. 6./1) in na Dunaj Centralni komisiji (Zois, 1906, 5. 6./2.). Na Dunaju je Szombathy predlagal, naj komisija prosi Zois za najdbe, da bi z njimi približno določili starost grobov, in naj naročijo konservatorju Jakobu Žmavcu iz Ljubljane, da obišče najdišče in poroča o možnostih poskusnega izkopavanja in stroških zanj (Szombathy, 1906 5. 15.). Zois je odpisal, da je najdbe že poslal v muzej v Ljubljano in jih zato ne more poslati na ogled na Dunaj (Zois, 1906 6. 2.).

Medtem se je 31. maja vrnil s potovanja po okolici Janč Jernej Pečnik, ki ga je doma že čakalo pisanje nekega prijatelja iz Radovljice o predtrških grobovih. Zato je že naslednji dan odpotoval z Žmavčevim privoljenjem (Žmavc, 1906 6. 6./1) v Radovljico, kjer je na hitrico delno odkopal dve okostji. O vsem je čez teden dni poročal Centralni komisiji na Dunaj (Pečnik, 1906 6. 7.). Ko je bil v Radovljici, je obiskal tudi Zoisa in poskušal navezati z njim poslovne stike. Le-ta je to v posebnem pismu Centralni komisiji skušal prikazati kot poskus prekopčevanja s starinami. Hkrati je dokazoval Pečnikovo površnost pri izkopavanjih s podatkom, da je v enem od obeh grobov v Predtrgu spregledal lonec, ki ga je pozneje našel Šmid (Zoisa, 1906 7. 1.). Pismo je bilo le del gonje, ki sta jo pred časom začela skupaj s Šmidom proti Pečniku pri Centralni komisiji. Njune napade je uspešno zaustavil Szombathy, ki ga je stvar precej pogrela, tako da je na omenjeno Zoisovo pismo celo pripisal »!sogar Lügen«.

Ker Žmavc do večera ni dobil Pečnikovega poročila, se je odpeljal naslednji dan, 2. junija, ki je bil prvi počitniški dan, z jutranjim vlakom v Radovljico. Ko se je vrnil domov, ga je že čakalo naročilo Centralne komisije za poročilo o predtrških najdbah (Žmavc, 1906 6. 6./1). Zato je šel 4. junija ponovno v Radovljico. Pri ogledu najdišča sta ga spremljala predtrški župan Dolžan in konservator Janez Vurnik. Lastniki zemljišč, na katerih bi se lahko razprostiralo grobišče, so dovolili poskusno izkopavanje brez odškodnine (Žmavc, 1906 6. 6./1).

Da je v tistih časih kdo lahko izkopaval, je potreboval seveda splošno dovoljenje za izkopavalno dejavnost, hkrati pa je moral zakupiti zemljišče z najdiščem od lastnika, torej nekako zaarati odškodnino. S tem si ni le pridobil pravice do izkopavanja na najdišču, ampak je tudi preprečil drugim izkopavalcem, da bi tam kopali. Na Slovenskem je bila izrazita tekmovalnost med posamezniki. Naglica je bila zelo pomembna, saj je veljalo načelo, kdor prej pride, prej melje. Tako je, npr., novi kustos Kranjskega deželnega muzeja Walter Šmid Pečniku, Szombathyju in Žmavcu pred nosom zakupil Žale pri Srednji vasi v Bohinju. – Če je posestnik vrnil denar, je zakupna pravica prenehala. Izjava pred pričami, da dovoli izkopavanje brez odškodnine, je očitno tudi pomenila nekakšno avtorsko pravico do izkopavanja.

Žmavc je po drugem ogledu izdelal tudi stroškovnik morebitnega poskusnega izkopavanja. Navaja, da je delovna sila v Radovljici draga, da pod 2,40 krone ni mogoče dobiti delavca, vsak boljši pa stane vsaj 2,60–3 krone na dan. Stroški bi znašali: 5 delavcev po 2,60–2,80 krone na dan, v petih dneh 65–70 kron, 30 kron za vodjo del, skupaj torej 100 kron. Bil je pripravljen prevzeti vodstvo del, kar bi lahko storil takoj po začetku šolskih počitnic (Žmavc, 1906 6. 6./2).

Pečnikovo in Žmavčevo poročilo sta prišli na Dunaj skoraj istočasno. Pečnikovo se je zdelo Szombathyju zaradi poročil Zoisa in Žmavca sicer odveč, vendar je kljub temu predlagal Centralni komisiji, da mu izplača honorar 10 kron, da bi ohranili njegovo pozornost (Szombathy, 1906 6. 11.). Res je ta denar komisija nakazala že čez nekaj dni (Centralna komisija, 1906 6. 16.). – Szombathyju je ušlo, da je Pečnikovo poročilo ravno tako pomembno kot druga, saj vsebuje nekatere podatke, ki jih ta nimajo.

Ob Žmavčevem poročilu je priporočil poskusno izkopavanje, saj ni bil znan obseg domnevnega grobišča, niti ni bila znana starost grobov, ker najdb še ni presodil noben strokovnjak. Lastniki so dali dovoljenje za izkopavanje. Zaprošena vsota 100 kron se mu je zdela mnogo previsoka. Po njegovih izkušnjah bi bilo mogoče delo opraviti z dvema ali tremi delavci v enem dnevu ali, če bi bilo slabo vreme, v največ dveh dneh. Za to pa bi povsem zadostovala vsota 20 do 30 kron. Predlagal je odobritev največ 30 kron in Žmavcu naročilo, naj poroča o izsledkih

in predloži najdbe v presojo (Szombathy, 1906 6. 12.). Kako dobro je Szombathy ocenil stroške, bomo videli pozneje.

Ko je Pečnik izvedel za denar, ki je bil odobren Žmavcu, je pisal Centralni komisiji. V njem je zatrjeval, da Žmavc nima potrebnih izkopavalnih izkušenj in da je on sam neprimerno bolj izveden. Hkrati se je skliceval na Rutarja, ki v 15 letih ni nikoli začel nobenega izkopavanja, ne da bi njemu – Pečniku, poveril vodstvo del. Na koncu je Pečnik zaprosil za vodstvo del v Predtrgu (Pečnik, 1906 6. 24.).

Szombathy mu je v osebnem odgovoru svetoval, naj ponudi Žmavcu svojo pomoč pri izkopavanju v Predtrgu in mu zagotovi, da bo poslušen nadzornik del (Szombathy, 1906 6. 26.). Opomin k poslušnosti verjetno izvira iz trenj, ki so se pojavljala med Žmavcem in Pečnikom. Drugi je bil starejši in neprimerno bolj izkušen v terenskem delu, z močno željo po čim večji samostojnosti, prvi mlajši, arheološki začetnik, vendar z mnogo večjo izobrazbo in po položaju nadrejen. Žmavc se je zavedal, da je Pečnik lahko zelo koristen, jezilo pa ga je, da mu je stalno uhajal z vajeti.

Medtem se je za poseg odločil Šmid. Izkoristil je dejstvo, da najdišče ni bilo zakupljeno z denarjem, ter 12. in 13. junija opravil poskusno izkopavanje. Pomagal mu je Zois, ki je prosil lastnico zemljišča Marijo Žirovc za dovoljenje (Žmavc, 1906). Šmid pa ji je izplačal 3 krome odškodnine (Žmavc, 1906 7. 12./1). Prvi dan je kopal s sedmimi ljudmi, od katerih so bili štirje kaznjenci, drugi dan s šestimi (Žmavc, 1906). Navadne delavce je plačal po 3 krome na dan (Žmavc, 1906 6. 29./1).

Žmavca je o izkopavanju obvestil Vurnik, ki mu ni bilo jasno, kdo je ukrepal tako hitro (Vurnik, 1906 6. 23.). Že naslednji dan je šel Žmavc v Radovljico in ugotovil stanje (Žmavc, 1906). Zaskrbelo ga je, kako bo sedaj z njegovim izkopavanjem, zato je pisal na Dunaj Centralni komisiji. Poročal ji je o Šmidovem posegu in na koncu poudaril, da ta ni vzrok, da bi bila nadaljnja poskusna izkopavanja odveč, zato jih bo opravil čimprej v juliju tako, da bo v delo vključil Pečnika (Žmavc, 1906 6. 29./1). V osnutek pisma je zapisal še odstavek, ki ga na Dunaj ni poslal. V njem se pritožuje nad Zoiso, ki je posredoval pri Žirovčevi, da je dovolila izkopavanje, čeprav je Žmavc prosil domačine, naj ne dovolijo nadaljnjega kopanja, dokler ne pride odločitev z Dunaja, Zoisa pa že 2. junija, naj o vseh najdbah in dogodkih najprej poroča njemu (Žmavc, 1906 6. 29./2). – Še istega dne je Žmavc pisal tudi Szombathyju in mu napovedal raziskovanje grobišča v Predtrgu skupaj s Pečnikom, kar naj bi se zgodilo verjetno že 9. julija (Žmavc, 1906 6. 29./3).

Na začetku tega meseca je poslal poročilo o predtrških najdbah Centralni komisiji Šmid. V njem je povzel vse dotedanje izsledke ter na kratko opisal najdbe, med katerimi je lončku namenil odstavek dolg opis (Šmid, 1906 7. 2.).

Szombathy je v poročilu o dopisu lakonsko zapisal, da dotedanje predtrške najdbe pač niso vredne črnila, ki so ga zaradi njih porabili štirje poročevalci. Šmida je še posebej ošvrknil, kako neverjetno je, kaj vse ve povedati o nekem 11,5cm visokem lončku (Szombathy, 1906 7. 4.). Lahko si mislimo, da je bil Szombathy Šmidu gorak, saj mu je odločno mešal štrene na Kranjskem. Tudi Žmavca Šmidovo vmešavanje ni pustilo ravnodušnega. Do ostrega spora med njima je prišlo pri kranjskem Lajhu.

Končno sta 9. julija prišla pred 9. uro zjutraj Žmavc in Pečnik. Vurnik je za 3 krome na dan najel dva delavca. Izkopali so 6 poskusnih jarkov, a vse brezuspešno, zato so ob pol osmih zvečer končali z delom. Delavca sta tako stala 6 kron. Gospodinji Mariji Žirovc je moral Žmavc plačati 3 krome, ker ji jih je toliko dal tudi Šmid. Zjutraj je zahtevala sicer 10 kron, a ji je povedal, da je prvič dovolila

kopanje zastoj. Žmavc je v Radovljici nato prespal, za kar je plačal 7,16 kron, vožnja pa ga je stala 3,70 kron. Komisiji je zaračunal zase 9 kron, celotni stroški pa so bili tako 18 kron. Ker je za izkopavanje dobil od Centralne komisije 30 kron, mu jih je ostalo še 12 (Žmavc, 1906).

O poskusnem izkopavanju je poročal na Dunaj Centralni komisiji in poročilu dodal tudi načrt izkopov v merilu 1 : 500 (Žmavc, 1906 7. 12./1). – Szombathy je nato predlagal komisiji, naj ji Žmavc vrne ostanek 12 kron (Szombathy, 1906 7. 24.). Na to je Žmavc prosil komisijo za dovoljenje, da bi ta denar porabil za morebitno poskusno izkopavanje v okrajnem glavarstvu Kočevje (Žmavc, 1906 8. 19.), kar pa se ni zgodilo, zato je konec oktobra vrnil 12 kron na Dunaj (Žmavc, 1906 10. 30.). – Tako je bilo dogajanje v letu 1906 zaključeno. Omogoča nam pokukati v zakulisne medsebojnih odnosov izkopavalcev na Kranjskem in nas pouči o težavah in prednostih, ki so jih imeli naši arheološki predhodniki.

Najdišče je nato mirovalo več desetletij. Ko je Jože Kastelic kopal z ekipo Narodnega muzeja iz Ljubljane grobišče Pristavo pri Bledu, je 14. avgusta 1951 mimogrede skušal srečo tudi na Sandrovem vrtu v Predtrgu. Tudi on brez uspeha (1951 8. 14.). Za njim doslej ni poskušal nihče več.

Pretres virov

Bistveno vprašanje, ki ga je treba razrešiti, je, koliko pokojnikov je bilo na Sandrovi polici v Predtrgu izkopanih, kako so bili medsebojno razmeščeni, kaj so imeli v grobu in kje je to bilo.

Okrog 1886 so pri gradnji Pirihove hiše našli 4 okostja, ki so bila vsa obrnjena proti vzhodu (Šmid, 1906 7. 2.). Kosti je bilo za dva koša (Žmavc, 1906). Tolikšna količina kosti v štirih grobovih kaže, da so bili v njih pokopani odrasli. Ponovno so jih pokopali na radovljiškem pokopališču (Zois, 1906 5. 6./1,2). V načrtu, ki ga je poslal Žmavc na Dunaj, je približni prostor z okostji vrisan v sredino severnega dela Pirihove hiše (Žmavc, 1906 7. 12./1), v načrtu, ki je priložen osnutku poročila za Dunaj, pa ta prostor obsega severovzhodni vogal Pirihove hiše (Žmavc, 1906 7. 12./2). To se mi zdi verjetnejše, saj se ujema s še živim družinskim izročilom Žirovčevih, da so bila okostja najdena le v tistem delu Pirihove hiše, ki sega na njihovo zemljišče, to pa je ravno severovzhodni vogal. – Če je to res, potem je bil prostor z grobovi širok v smeri Z–V približno 3–4 m in nekako toliko tudi v smeri S–J. Ker je vzhodni rob izkopa za hišo že poškodoval pri glavi vsaj še en nadaljnji grob (glej dalje), lahko domnevni prostor prvih štirih grobov zožimo v smeri Z–V na 2–3 m, kar pomeni, da grobovi niso mogli ležati zaporedoma v smeri Z–V, ampak so bili najverjetneje vzporedni in so tako tvorili bolj ali manj izrazito vrsto v smeri S–J. Označimo te grobove s št. 1–4.

Nekaj dni pred 6. majem 1906 so delavci pri kopanju brežine ponovno našli človeške kosti. Delavci so naleteli na lobanjo in jo pri tem razbili. Zois je pridobil kosti, odlomka lončenine, nož, ki naj bi baje ležal pri kosteh. Vse je bilo poslano v papirnati vrečki (Zois, 1906 5. 6./2). V bližini trupla sta bili dve »prazgodovinski« črepinji posode, od katerih je bila ena okrašena z vrezano valovnico (Zois, 1906 5. 6./1). Po Šmidu so raztresene črepinje iz močno peskane gline, značilne za prazgodovino (Šmid, 1906 7. 2.). Naj bo to grob št. 5.

5. maja so delavci naleteli na naslednje okostje. Ležalo je na parcelni meji tako, da je glava ležala pri enem posestniku, drugi del trupla pa pri sosedu. Glava ni bila poškodovana. Ležala je na desni strani. Okostje je ležalo v smeri Z–V. Odkopali

so le glavo, ostalo okostje pa zaradi parcelne meje le toliko, kolikor je bilo mogoče s kopanjem od strani. Globina pokopa je bila približno 0,60 m. Po izjavi uradnega zdravnika bi šlo lahko za kosti dveh oseb, matere in otroka. Vendar druge lobanje niso ugotovili (Zois, 1906 5. 6./2). Okostje je ležalo na plasti kot jajce debelih prodnikov. Pod temi je bila tanka plast drobnega peska. Pri glavi, ki se je zdela Zoisu dolgoglave oblike, so bile steklene jagode, pri kolku pa kratek nož v obliki bodala. Jagode, nož, lobanjo je Zois poslal v deželni muzej Rudolfinum v Ljubljano (Zois, 1906 5. 6./1). 1. junija je preostalo okostje odkopal Jernej Pečnik. Vse kosti so bile dobro ohranjene, ležale so v peščenih tleh 0,70 m globoko, pridatkov pa ni bilo več (Pečnik, 1906 6. 7.). Po pripovedi posestnika Piriha 2. junija je imel okostnjak nož tako, kakor da bi ga v roki držal. Istega dne je Zois povedal Žmavcu, da je bila ena jagoda millefiori. Po tedanji pripovedi ljudi je poslal Zois vse v Ljubljano, le eno koravdo si je ohranil (Žmavc 1906). Šmid je poročal, verjetno oprt na pripoved očitvidcev, da je bil nož pod zapestjem iztegnjene leve roke. Nadalje je opisal jagode: modre, rumene, bele ter dve slabo ohranjeni rdečemodro progasti millefiori jagodi valjaste oblike (Šmid, 1906 7. 2.). – Naj ima ta grob št. 6.

Da je drugi del ravno tega groba izkopal Pečnik, lahko sklepamo po njegovi omembi, da je imelo okostje že odkopano glavo, in po navedbi, da ni našel pri njem nič več najdb, ki je smiselna v odnosu do pridatkov, ki jih je pobral že Zois. Poleg tega navaja Pečnik samo ta grob kot tisti, ki je bil pred kratkim najden. Po Zoisovem poročilu muzeju lahko sklepamo, da je bil nož drugačne oblike od tistega, ki je bil najden pri grobu 5, saj se mu le prvi zdi podoben bodalu. Nadalje lahko sklepamo, da je bila mozaična jagoda sprva še cela in da je razpadla na dvoje šele med prenosom v muzej, saj Zois govori o eni jagodi, Šmid pa že o dveh.

Istega dne kot grob 6 je Pečnik kopal tudi okostje v grobu, ki naj ima št. 7. Našel ga je takoj poleg okostja v grobu 6 s pomočjo svoje poskusne palice. Kakšna je ta bila, ne vemo, verjetno pa je šlo za kovinsko palico, ki jo je lahko zabadal v zemljo. Tudi to okostje je bilo brez glave, ker so jo odkopali pri izkopu za novo hišo pred več leti. Okostje je ležalo poleg okostja v gr. 6 na enak način, glava je gledala proti jugu. Ob okostju je našel majhen nož (Pečnik, 1906 6. 7.). Po Šmidovem pisanju naj bi bil tudi ta nož pod zapestjem iztegnjene leve roke. Šmid je odkopal okostje do konca in našel še lonček. V opisu navaja, da je visok 11,5 cm, prostoročno izdelan, ima trebuh, ki se navzgor rahlo širi in prehaja v dobro izraženo ustje. Njegova oblika je v celoti ohranjena (Šmid, 1906 7. 2.). Lonec je ležal pri nogah (Žmavc 1906).

Da je bil lonec v »Pečnikovem« grobu, izrecno pripominja sam Šmid, videli pa smo, da je o tem pisal tudi Zois (Zois, 1906 7. 1.). Morda bo prišlo komu na misel, da bi utegnili glava v gr. 5 in trup v gr. 7 pripadati istemu truplu, da gre torej za isti grob. Na to misel navajata tudi lončeni črepinji v bližini glave groba 5. Proti temu enačenju govori Pečnikova navedba, da je bila glava okostja v gr. 7 odkopana pred več leti, pri kopanju za novo hišo (pač Piriho). Nadalje navaja Šmid, da so bila (1906) odkrita tri odrasla okostja, dve moški in eno žensko (Šmid, 1906 7. 2.), kar se lahko nanaša le na grobove 5, 6, 7. Grobova 6 in 7 sta bila vzporedna eden ob drugem. Na Zoisovi skici je grob 6 vrisan severno od SV vogala Pirihovalne hiše, grob 7, ki je bil poškodovan ob gradnji hiše, je bil zato lahko le južno od njega, najverjetneje na vogalu hiše: ker je bil ob grobu 6, ker vogal sega najdlje proti vzhodu in je zato lahko zadel že drugo vrsto grobov. Grob 5 je bil tako lahko le severno od groba 6. Ker je bila odkopana le lobanja, najverjetneje približno vzporedno z njim. Torej so tudi grobovi 5–7 lahko tvorili od severa proti jugu vrsto grobov, ki je ležala vzhodno od vrste grobov 1–4.

Šmid je pri svojem kopanju nanovo našel še eno okostje, ki ga označimo s št. 8. Šlo je za otroški grob. Najdeni so bili odlomki (dolgi) kosti in deli lobanje. V njenih čeljustih so začenjali drugi zobje (meljaki) že izpodrivati mlečne zobe, zato je Šmid ocenil starost pokojnika na 12–14 let (Šmid, 1906 7. 2.). Na žalost v poročilu ne omenja, kje je grob bil. Žmavc je v poročilu o Šmidovem kopanju navedel, da je le-ta našel le deško okostje z nepomembnimi pridatki (Žmavc, 1906 6. 29./1), v dnevnik pa je zapisal, da je našel okostje kakega 15-letnega fanta, lonec pri nogah in še nekaj malega (Žmavc, 1906). Pri tem se je lahko opiral le na navedbe domačinov. Navedba »še nekaj malega« se verjetno nanaša na okostje groba 7. Če so za Žmavca nepomembni pridatki lonca, potem je videti, da je Žmavc mislil, da je bil lonca najden v otroškem grobu. Do tega mnenja je prišel na podlagi podatkov, ki so mu jih dali sogovorniki v Predtrgu. Iz tega sledi, da že njim ni bilo povsem jasno, kje je bil lonca najden. Ker je bila pripoved domačinov, kot smo videli doslej, sicer zelo natančna in je taka bila tudi pozneje (še danes, po 82 letih, je mogoče izvedeti za skoraj povsem točen seznam najdb), je do pomote lahko prišlo najverjetneje zato, ker je bil otroški grob v neposredni bližini groba 7 z loncem. Šmidov izkop je bil velik nekako 12×10 m (glej dalje) in bi si ljudje gotovo zapomnili, če bi bila lonca in otrok jasno narazen. Morda je bil grob 8 južno ob grobu 7, vendar pomaknjen nekoliko vzhodneje, vsaj toliko, da pri prejšnjih kopanjih ni bil poškodovan.

Le za grob 6 poznamo globino pokopa. Za grobove 5–7 pa je ohranjena le splošna Žmavčeva opomba, da so bili 60–70 cm globoko (Žmavc, 1906 7. 12./2). Njegov je tudi edini podrobnejši podatek o usmeritvi teh grobov, saj pravi, da je dva od šestih poskusnih izkopov napravil v domnevni smeri grobov (Žmavc, 1906 7. 12./1), ki jo je lahko določil pač le po že prej odkopanih grobovih. Iz rekonstruiranega načrta grobišča je razvidno, da se ta smer ujema s potekom plastnic (sl. 5, 6), kar potrjuje njeno pravilnost.

Poglejmo še, katere najdbe so se ohranile v muzeju. Iz časa Šmidovega službovanja v Deželnem muzeju v Ljubljani ni akcisijske knjige. V inventarno knjigo pa so seveda prišle le najdbe, ki jih je inventariziral. Vendar predtrške najdbe te sreče niso doživele. Ostale so neinventarizirane do pred nekaj leti. Posebej so bili spravljene ogrlica in noža, posebej pa kosi z lončkom. Ogrlica je tista, ki je bila najdena v grobu 6, ujema se z vsemi tedanjimi opisi. Noža se močno ločita. Eden je jedilni, najverjetneje novoveški nož, drugi koničast, »arheoloških« oblik. Ta je lahko tisti, ki mu je Zois pripisal bodalasto obliko, torej je ležal v grobu 6 in sestavlja z ogrlico grobno celoto. Lonček je bil spravljen v škatli skupaj s kostmi. Na škatli (št. 484) je bil listek z napisom: PREDTRG PRI RADOVLJICI, izkopavanje W. Šmid 1906, deli ženskega skeleta. Lonček se povsem ujema z opisom, ki ga je Šmid poslal na Dunaj. Lahko ga imamo za tistega iz groba 7. Bil je zlepljen in delno rekonstruiran z mavcem. Po mnenju kustodinje Vide Stare je bil na tak način lahko restavriran šele po drugi svetovni vojni, ko je bil ravnatelj muzeja Jože Kastelic.

Kosti so dvojne: človeške in živalske. Živalske je nekdo določil in določitve zabeležil na kosti s svinčnikom. Morda se je to zgodilo tedaj, ko so restavrirali lonček. Človeške kosti pripadajo dvema odraslima osebam, razen odlomka nadlaktnice in enega hrbtničnega vretenca so vse lobanjske. Od ene lobanje je ohranjena skoraj samo zgornja čeljust z zobmi, ki imajo močno zbrusene grizne ploskve. Barva kosti je svetla. Druga lobanja je v precejšnji meri ohranjena, kosti so debele, zobje še neobrabljeni, barva kosti je temna. Po barvi sodeč spada k istemu okostju kot vretenca in nadlaktnica. – Lonček je v muzej nedvomno prinesel Šmid. Je tudi kaj

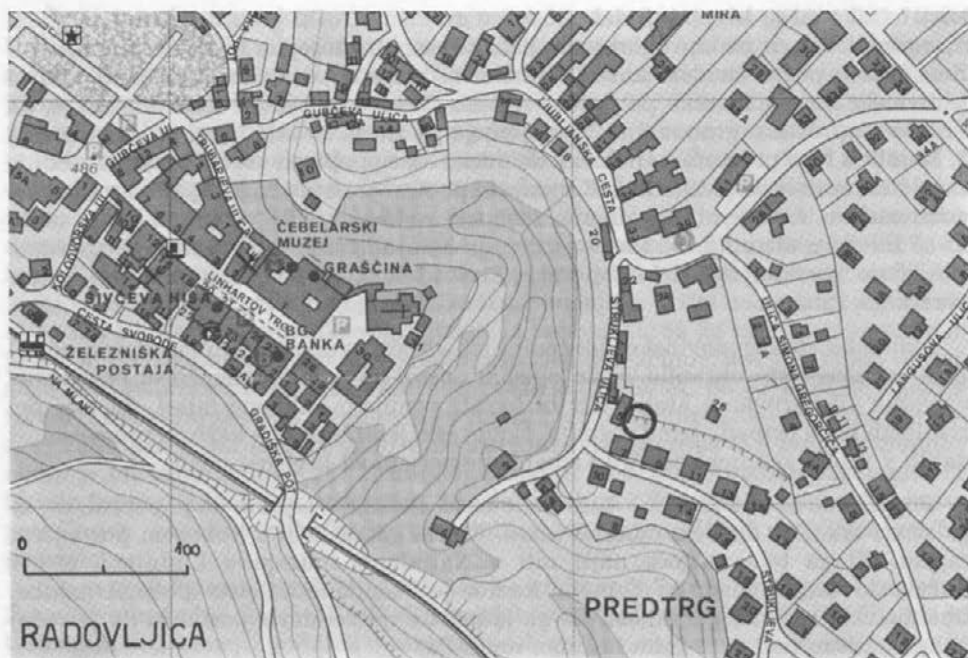
kosti? Odkopal je le spodnji del okostja v gr. 7 in otroški grob 8. Ohranjene kosti niso otroške in pripadajo zgornjemu delu telesa. Gre torej za kosti, ki jih je poslal Zois. Kdo je poslal živalske kosti? Ne zdi se mi verjetno, da bi Šmid načrtno pobiral le živalske kosti, človeške pa puščal v nemar. Preostane spet le Zois. Možno je, da so bile na prostoru grobov 5 in 6, verjetneje pa je, da so bile le na prostoru groba 5. Najdbe s tega prostora so pobirali delavci. Ker so pobirali vse od kraja, je mednje zašel tudi novoveški jedilni nož. Kopanje in pobiranje najdb iz gr. 6 je Zois večinoma vodil osebno, zato je bila tu manjša možnost zamenjave. Po videzu bi lahko rekli, da so živalske kosti dlje časa ležale v zemlji. Kdaj so vanjo prišle, lahko le ugibamo. Pripadajo govedu, svinji in drobnici. Ena od kosti drobnice kaže jasne odtise zverskega zobovja.

Odlomka »prazgodovinske« lončenine s področja groba 5, ki ju je v muzej poslal Zois, se nam nista ohranila. Njun opisani obstoj pa nakazuje možnost obrednega uživanja ali darovanja hrane, kar bi hkrati ponujalo mikavno misel, da vsaj del živalskih kosti pripada temu obredju. Novoveški jedilni nož pa kaže na premešanost najdb v vrhnji zemljeni plasti in zmanjšuje verjetnost prejšnje misli.

Pogrešamo še nož iz groba 7, ki ga je našel Pečnik. Verjetno ga je pobral, saj bi ga sicer, tako kot lonček, odnesel Šmid. Nisem ga zasledil v nobenem poznejšem zapisu. Ni ga bilo mogoče najti niti v Narodnem muzeju v Ljubljani, niti v Naravoslovnem muzeju na Dunaju, kamor je Pečnik tedaj sicer pošiljal najdbe. Obstaja zelo majhna verjetnost, da ga je morda tja vendarle poslal in da je sedaj inventariziran pod napačnim imenom najdišča.

Literatura

Poročila, ki so jih posamezniki pošiljali Centralni komisiji na Dunaj, so bila v povzetkih objavljena v uradni prilogi k poročilom Centralne komisije. Tako so izpadle vse slikovne priloge, številni najdiščni podatki, včasih cela poročila, pri krašljanju pa je prihajalo tudi do povsem stvarnih napak. V našem primeru je bilo izpuščeno Pečnikovo poročilo, Žmavcu pa pripisana domneva o prazgodovinskosti grobišča. Tako je bil skromno objavljen del Zoisovega poročila (Zois M. von, 1906), zelo kratko dve Žmavčevi poročili (Žmavc J., 1906 a; Žmavc J., 1906), od katerih je bilo prvo nekoliko »dodelano«, le Šmidovo poročilo je bilo večinoma objavljeno (Šmid W., 1906). Kratek povzetek prvega poročila je Šmid objavil še v muzejskem poročilu o delu v letu 1906 (Šmid W., 1907). V obeh se je izrekel za pripadnost grobišča obdobju preseljevanja ljudstev, saj so se mu nož in ogrlica zdeli takih oblik, ki so značilne v tedaj že znanem grobišču na kranjskem Lajhu. – Številna poročila in navajanje različnih priimkov in hišnih imen so pri povzemanju podatkov za Arheološka najdišča Slovenije privedla do tega, da so najdbe okostij opisane na dveh mestih, prvič na posestvu Marije Žirove, drugič pa pri Sandrovi hiši (Valič A., 1975). Zmešnjava je manjša, če upoštevamo, da je Sander le hišno ime pri Žirovčevih (danes Ljubljanska cesta 22). Tudi naslednji podatek iz literature, da so bili pri sondiranjih odkriti na posestvu Žirovec trije in na posestvu Pirih štirje grobovi, je enako nenatančen in nepopoln (Korošec P., 1979). Tudi opis grobne celote R. Andraeja je napačen, saj postavlja vanjo k ogrlici še oba noža, ki sta prišla v muzej (Andrae R., 1973, 174). – Za nadaljnjo obravnavo predtrških grobov so objavljena besedila torej nepomembna in se v celoti lahko naslonimo le na rokopišne vire.

Sl. 3: Sandrova polica v Predtrgu. Radovljica in Predtrg z vrisanim najdiščem (krog).

Abb. 3: Die Sandrova polica in Predtrg. Radovljica und Predtrg mit eingezeichnetem Fundort (Kreis).

Opis najdišča, izkopov, najdb

Predtrg je danes uradno del mesta Radovljice, pred tem pa je bil samostojno naselje. Stoji povsem na zahodnem robu ravnine, ki jo od srednjeveškega mestnega jedra Radovljice loči le dolina Šmidou (sl. 3). Obravnavano grobišče je bilo najdeno dober lučaj južno od vasi na vogalu terase, katere zahodno pobočje pada naravnost v Šmidou, južno pa se konča z ravnico, ki jo je nekdanj pokrivala njiva, sedaj pa je pozidana. Po tem zahodnem pobočju je iz Predtrga skozi Šmidou nekoč vodila najkrajša pot preko Save v Kamno Gorico. Danes je opuščena in je ponekod že ni več.

Izkopališče je še sedaj tako, kot je bilo v začetku stoletja – sadovnjak (sl. 4). Pač pa je vsa okolica močno pozidana. Tudi nekdanja Pirihovala hiša je postavljena na novo in razširjena, a na istem mestu kot stara. Zaradi neposredne bližine vaških hiš Sandrov vrt nima posebnega imena, pobočje, na katerem je grobišče, pa ima vzdolžno ravno polico. Oblikovitost in lastništvo sta ji dali ime Sandrova polica.

Grobovi, ki jih je delila meja med Pirihovalo in Žirovčevo (p. d. pri Sandru) posestjo, so ležali ob zgornjem robu terase (sl. 5). Prehod njenega pobočja v ravnino tvori severni rob grobov, prevoj pobočja proti severu pa se ujema z zahodnim robom grobišča. Sama lega grobišča je izredno podobna legi staroslovanskega grobišča Žale pri Zasipu, ki je bilo izkopano v letih 1985–1987 (Pleterski A., 1987). Tudi to leži na južnem pobočju terase. Severni in zahodni rob pobočja tvorita severno in zahodno mejo grobišča. Smer grobov se ujema s plastnicami. Vsi grobovi so na

Sl. 4: Sandrova polica v Predtrgu. Pogled na nekdanjo Pirihovo hišo z vzhoda.

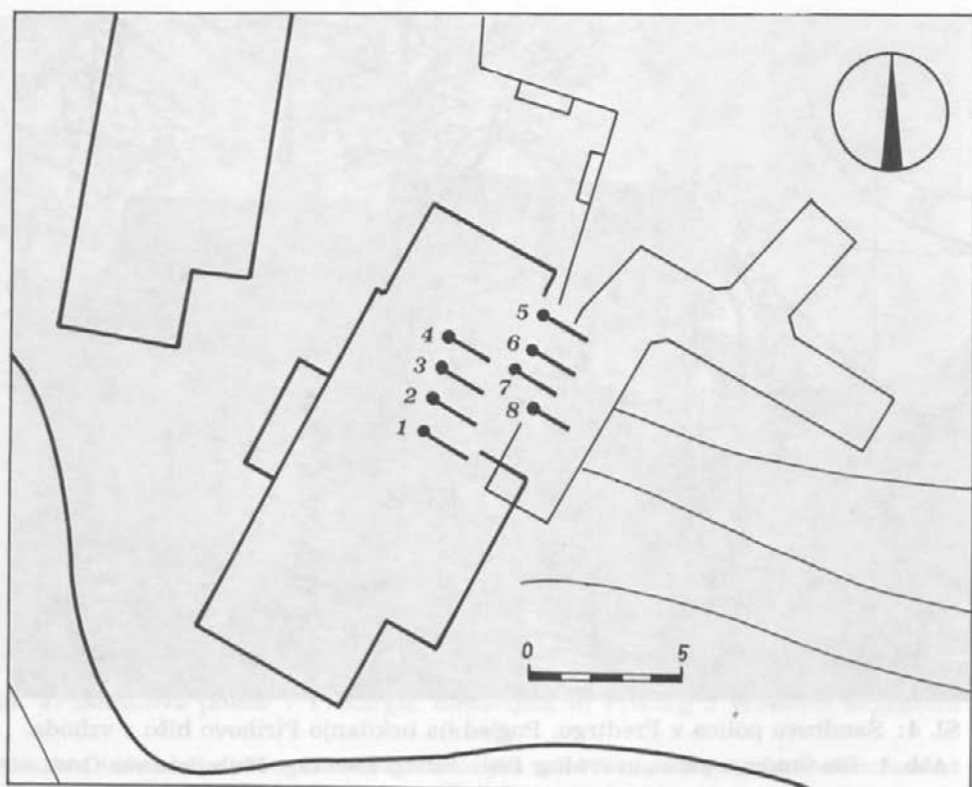
Abb. 4: Die Sandrova polica in Predtrg. Blick auf das ehemalige Pirih-Haus von Osten.

pobočju, v ravnini jih ni. Preneseno na predtrško grobišče to pomeni, da je bil odkopan severozahodni ali celo ves zahodni del grobišča, da lahko proti vzhodu pričakujemo še nadaljevanje, a le na pobočju, nikakor pa ne v ravnini, ki je premamila s svojo zapeljivostjo, kakor jo je označil po neuspešnem kopanju Žmavc, vse dosedanje izkopavalce.

Le del Šmidovega izkopa in del drugega Kastelčevega izkopa sta segla na pobočje (sl. 6). Vse drugo so izkopali v ravnini. Brez vsakih najdb. Možen je kratek opis izkopov. Označeni so s črkami izkopavalcev, številke pa se ujemajo s številkami, ki so jih dali svojim izkopom. Naš načrt izkopov je bil narejen na podlagi terenske Žmavčeve skice (Žmavc, 1906 7. 12./2), ki je natančno izmeril svoje in tudi predhodno Šmidovo kopanje. Načrt, ki ga je poslal na Dunaj, čeprav delan v merilu, ni povsem točen, zato je skica z natančnimi merami boljše izhodišče. Tudi za Kastelčevo kopanje je ohranjena terenska skica (1951 8. 14.), katere podatke je bilo mogoče vnesti v načrt. – Skice vsebujejo tudi globine izkopov.

Š – Šmidov izkop

Narejen je bil 12.–13. VI. 1906. Bil je nepravilnih oblik. Srednji del je bil izkopen v domnevni smeri grobov, severni in južni krak pa pravokotno nanjo. Ko ga je Žmavc meril, je bil že zasut, saj so mu o njegovi globini poročali delavci. Ta je bila približno do 1,40 m. Ker je zasuta jama običajno videti večja, kot je bila v resnici,

Sl. 5: Sandrova polica v Predtrgu. Domnevna razporeditev grobov.

Abb. 5: Die Sandrova polica in Predtrg. Vermutliche Anordnung der Gräber.

so tudi Žmavčeve mere verjetno nekoliko prevelike. Po njegovih podatkih je bil južni krak širok 2,30 m, drugi del izkopa pa 2,0 m. V celoti je bil izkop dolg do 14 m in širok do 10,5 m (prim.: Žmavc, 1906 7. 12./2). V južnem delu izkopa, ki je segel na pobočje, je Šmid odkopal vzhodni del groba 7 in grob 8 (prim.: Šmid, 1906 7. 2.). Ostali del izkopa, ki je bil v ravnini, je bil arheološko jalov.

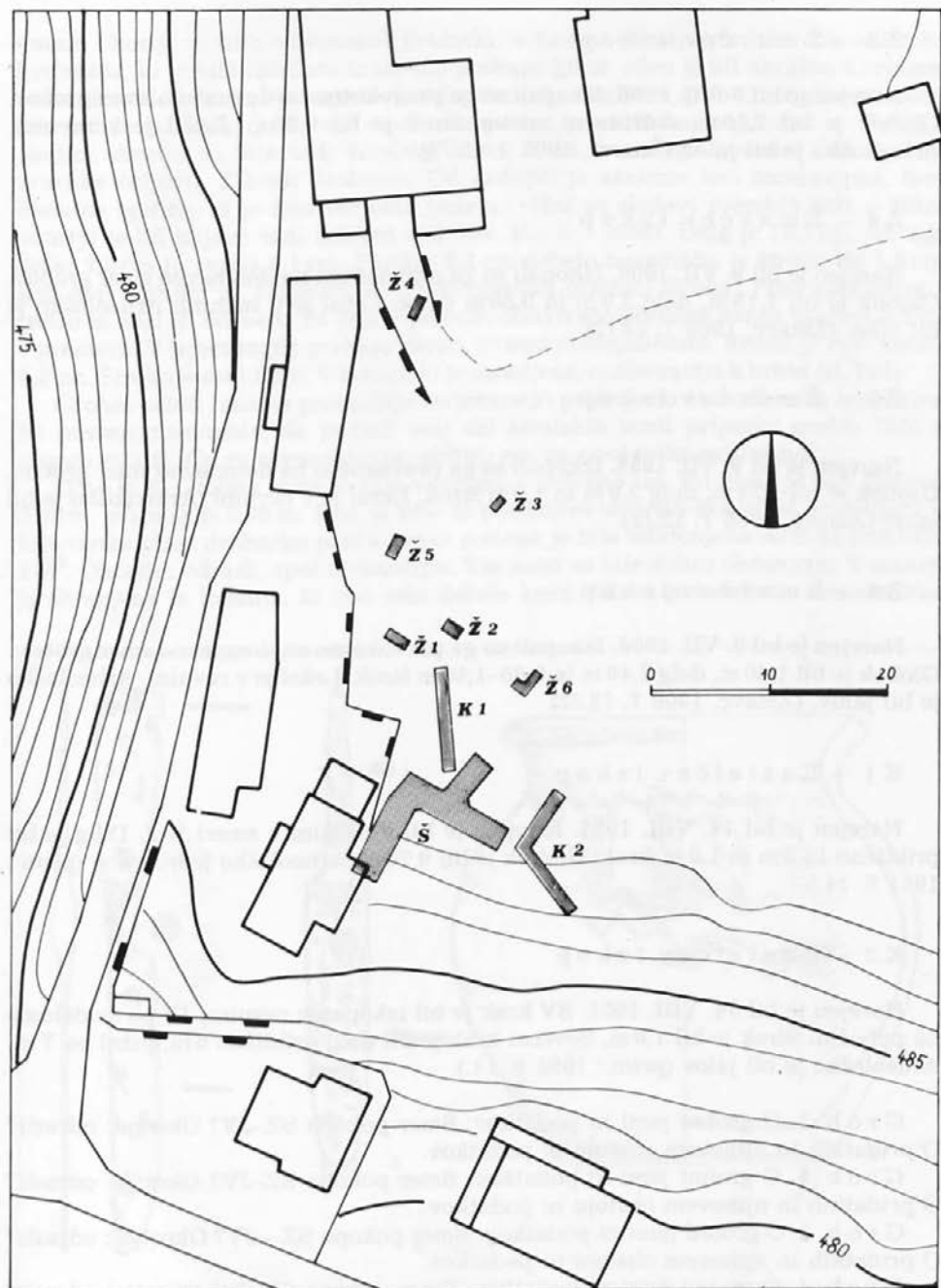
Ž1 - Žmavčev izkop

Narejen je bil 9. VII. 1906. Izkopali so ga v domnevni smeri grobov. Globok je bil 1,40 m, dolg 2,0 m in 0,80 m širok. Ležal je v ravnini. Arheološko je bil jalov (Žmavc, 1906 7. 12./2).

Ž2 - Žmavčev izkop

Narejen je bil 9. VII. 1906. Izkopali so ga v domnevni smeri grobov. Globok je bil 1,20 m, dolg 1,50 m in 1,0 m širok. Ležal je v ravnini. Arheološko je bil jalov (Žmavc, 1906 7. 12./2).

Sl. 6: Sandrova polica v Predtrgu. Načrt izkopališča s poskusnimi izkopi izkopavalcev: K – Kastelic, Š – Šmid, Ž – Žmavc.

Abb. 6: Die Sandrova polica in Predtrgu. Plan der Ausgrabungsstätte mit Versuchsgrabungen der Ausgräber: K – Kastelic, Š – Šmid, Ž – Žmavc.

Ž 3 - Ž m a v č e v i z k o p

Narejen je bil 9. VII. 1906. Izkopali so ga pravokotno na domnevno smer grobov. Globok je bil 1,30 m, dolžina ni znana, širok je bil 0,80 m. Ležal je v ravnini. Arheološko je bil jalov (Žmavc, 1906 7. 12./2).

Ž 4 - Ž m a v č e v i z k o p

Narejen je bil 9. VII. 1906. Izkopali so ga pravokotno na domnevno smer grobov. Globok je bil 1,15 m, dolg 2,0 m in 0,80 m širok. Ležal je v ravnini. Arheološko je bil jalov (Žmavc, 1906 7. 12./2).

Ž 5 - Ž m a v č e v i z k o p

Narejen je bil 9. VII. 1906. Izkopali so ga pravokotno na domnevno smer grobov. Globok je bil 1,34 m, dolg 2,0 m in 1,0 m širok. Ležal je v ravnini. Arheološko je bil jalov (Žmavc, 1906 7. 12./2).

Ž 6 - Ž m a v č e v i z k o p

Narejen je bil 9. VII. 1906. Izkopali so ga pravokotno na domnevno smer grobov. Globok je bil 1,40 m, dolg 2,40 m in 0,80–1,50 m širok. Ležal je v ravnini. Arheološko je bil jalov. (Žmavc, 1906 7. 12./2).

K 1 - K a s t e l č e v i z k o p

Narejen je bil 14. VIII. 1951. Izkopan je bil v ravnini v smeri S–J. Dolg je bil približno 13,5 m in 1,0 m širok. Globok je bil 0,70 m. Arheološko je bil jalov (prim.: 1951 8. 14.).

K 2 - K a s t e l č e v i z k o p

Narejen je bil 14. VIII. 1951. SV krak je bil izkopan v ravnini, JV pa že deloma na pobočju. Širok je bil 1,0 m. Severni krak je bil dolg približno 6 m, južni pa 7 m. Arheološko je bil jalov (prim.: 1951 8. 14.).

G r o b 1. O grobni jami ni podatkov. Smer pokopa SZ–JV? Okostje: odrasli? O pridatkih in njihovem obstoju ni podatkov.

G r o b 2. O grobni jami ni podatkov. Smer pokopa SZ–JV? Okostje: odrasli? O pridatkih in njihovem obstoju ni podatkov.

G r o b 3. O grobni jami ni podatkov. Smer pokopa SZ–JV? Okostje : odrasli? O pridatkih in njihovem obstoju ni podatkov.

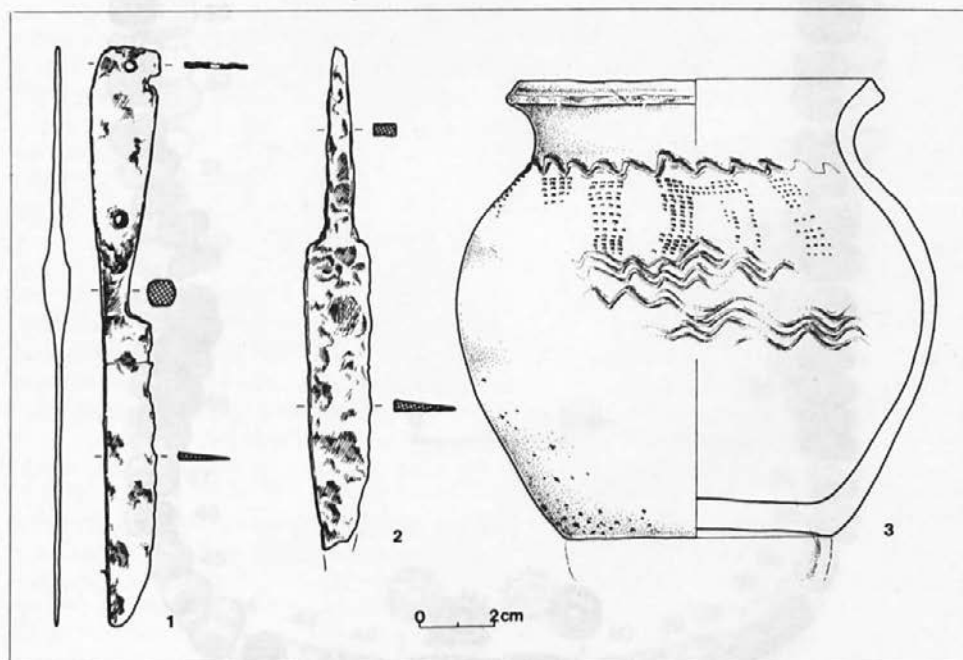
G r o b 4. O grobni jami ni podatkov. Smer pokopa SZ–JV? Okostje: odrasli? O pridatkih in njihovem obstoju ni podatkov.

G r o b 5. Grobna jama je bila vkopana v peščena tla. Globoka je bila do 0,70 m? Smer pokopa je bila odklonjena od S za približno 120°. Okostje: odrasli, spol nedoločljiv. Ohranjeni le čeljustnici, ostala lobanja je bila uničena pri kopanju.

Ostalo okostje ni bilo odkopano? Pridatki: v bližini okostja sta bila dva odlomka lončenine, ki je bila izdelana iz močno peskane gline, eden je bil okrašen z vrezano valovnico. Kazala sta »prazgodovinski videz«, kar kaže na grobo, verjetno prostorno izdelavo. Sedaj ju ni več med muzejskimi predtrškimi najdbami. – Nekje v okolici okostja so bile tudi živalske kosti: 2 od domačega goveda, deli zgornje svinjske čeljusti, 2 kosti drobnice. Od zadnjih je zanimiv levi metacarpus, brez distalne epifize, ki je bila verjetno požrta, vidni so sledovi zverskih zob. – Blizu okostja je bil najden tudi železen nož (inv. št.: S – 2038). Dolg je 15,1 cm, od tega držaj 7,0 cm in rezilo 8,1 cm. Plosko, 0,1 cm debelo nasadišče, je široko do 1,8 cm, ima dve luknjici za zakovici, ki sta pritrjevali platnici držaja. Pred preходом v rezilo se zoži in odebeli. Tu ima v prerezu obliko sploščenega kroga in meri 0,7 cm v premeru. V hrbet rezila prehaja ravno, v ostrino stopničasto. Rezilo je spet tanko, 0,2 cm. Široko je do 1,8 cm. V konici, ki je zaobljena, rezilo zavija k hrbtu (sl. 7: 1).

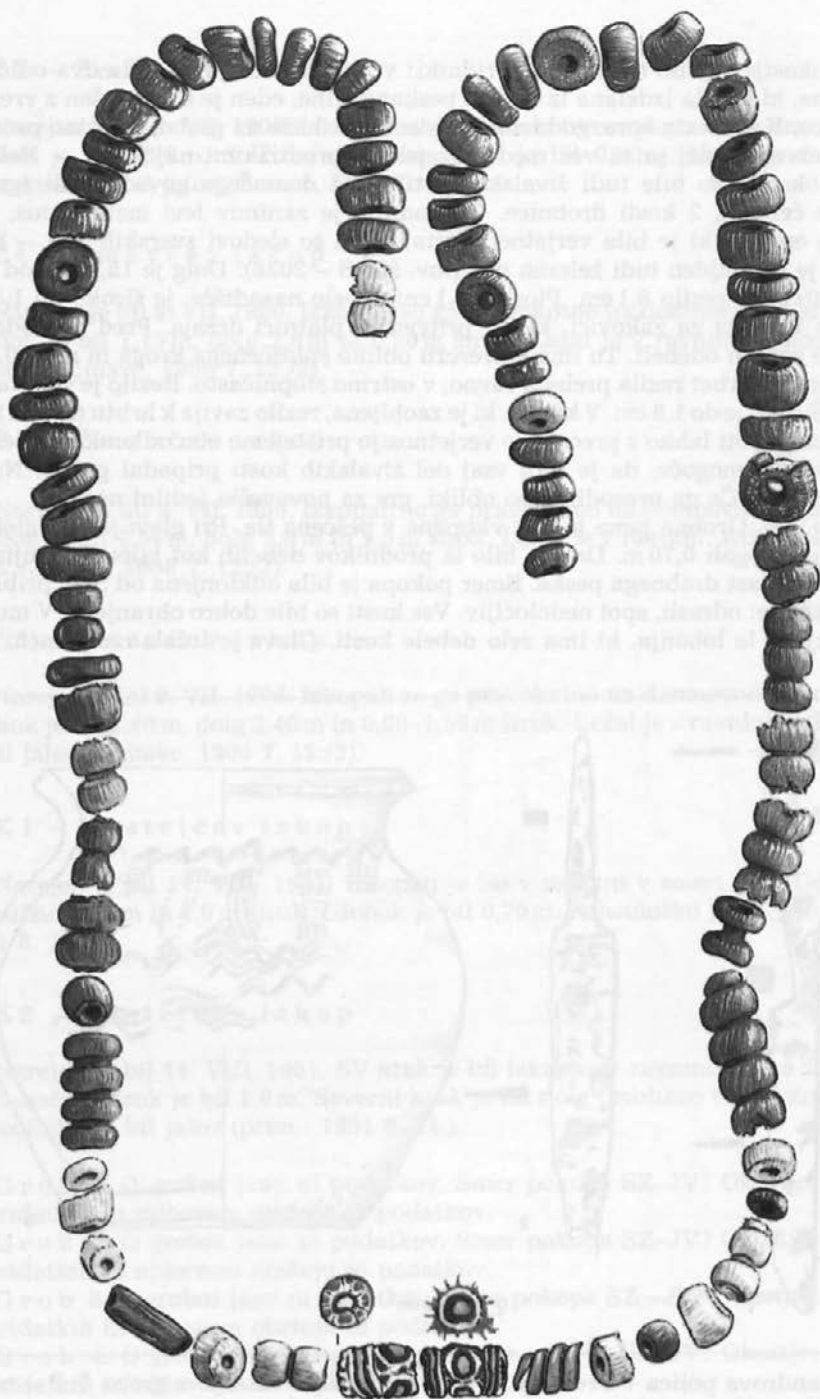
Grobni celoti lahko s precejšnjo verjetnostjo prištejemo oba odlomka lončenine. Ni povsem nemogoče, da je tudi vsaj del živalskih kosti pripadal grobu. Nož je mnogo mlajši. Če ga presodimo po obliki, gre za novoveški jedilni nož.

Grob 6. Grobna jama je bila vkopana v peščena tla. Pri glavi je bila globoka 0,60 m, pri nogah 0,70 m. Dno je bilo iz prodnikov debelih kot jajce. Pod njimi je bila tanka plast drobnega peska. Smer pokopa je bila odklonjena od S za približno 120° . Okostje: odrasli, spol nedoločljiv. Vse kosti so bile dobro ohranjene. V muzeju je shranjena le lobanja, ki ima zelo debele kosti. Glava je ležala na desnem licu.

Sl. 7: Sandrova polica v Predtrgu. 1 – nož iz bližine okostja v grobu 5. 2 – nož iz groba 6. 3 – lonček iz groba 7.

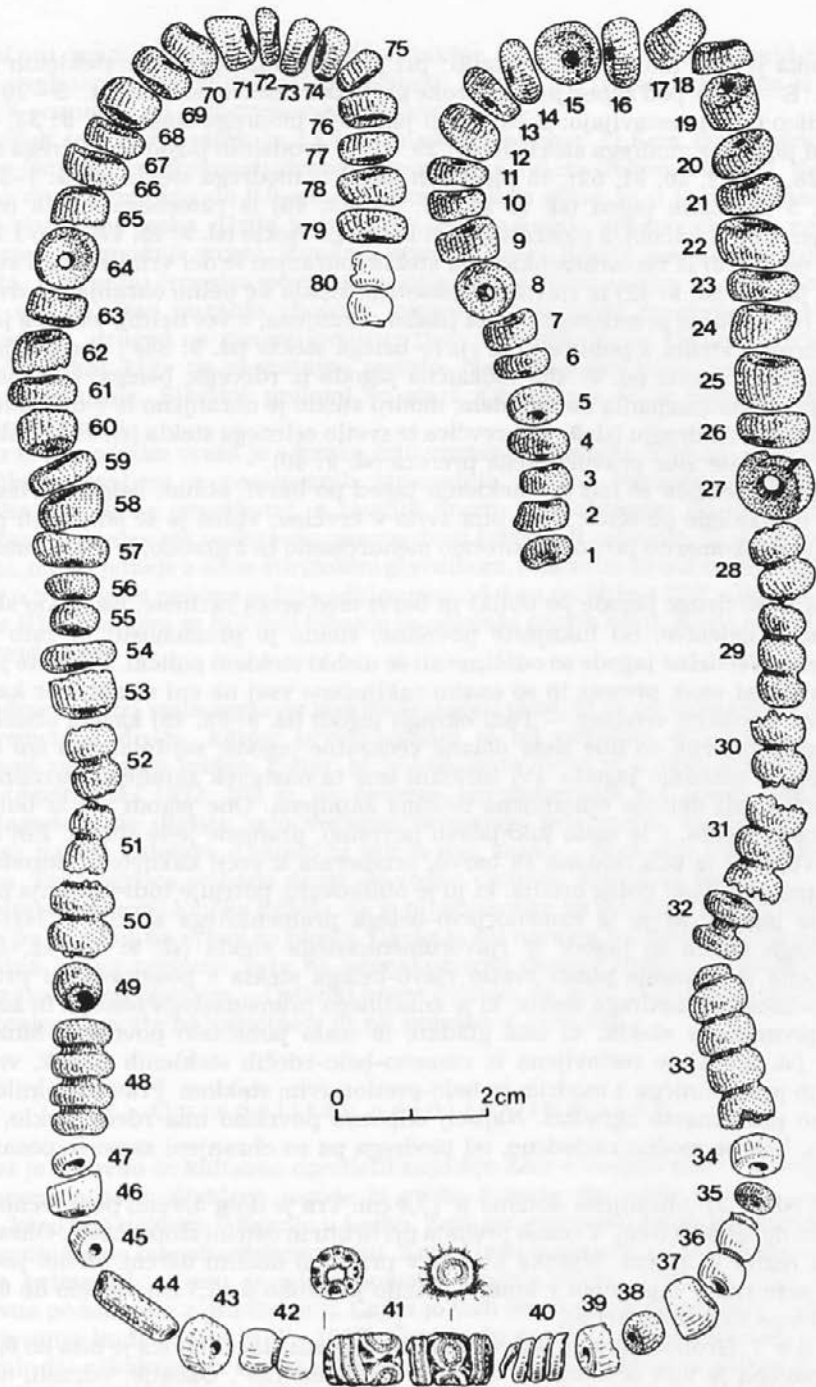
Abb. 7: Die Sandrova polica in Predtrg. 1 – Messer aus der Nähe des Skeletts in Grab 5. 2 – Messer aus Grab 6. 3 – Töpfchen aus Grab 7.

Sl. 8: Sandrova polica v Predtrgu. Ogrlica iz groba 6. Merilo 1 : 1.

Abb. 8: Die Sandrova polica in Predtrg. Perlenkette aus Grab 6. Maßstab 1 : 1.

Sl. 9: *Sandrova polica* v Predtrgu. Ogrlica iz groba 6.

Abb. 9: Die *Sandrova polica* in Predtrg. Perlenkette aus Grab 6.

Leva roka je bila iztegnjena. Pridatki: pri glavi je bila ogrlica iz steklenih jagod (inv. št.: S-2036), pod zapestjem leve roke pri kolku železen nož (inv. št.: S-2037).

Ogrlico (sl. 8) sestavljajo: 2 štiridelni jagodi iz modrega stekla (sl. 9: 33, 48), 2 trodelni jagodi iz modrega stekla (sl. 9: 29, 31), 6 dvodelnih jagod iz modrega stekla (sl. 9: 28, 30, 32, 50, 51, 52), 55 ploščatih jagod iz modrega stekla (sl. 9: 1-27, 35, 53-79), 5 ploščatih jagod (sl. 9: 34, 37, 39, 43, 46) iz rumenega stekla (ena je ohranjena le polovično), 2 ploščati jagodi iz belega stekla (sl. 9: 45, 47), vsaj 1 trojna jagoda (sl. 9: 36) iz rjavorumenkastega stekla (ohranjen le del vrhnje plasti stekla), dvojna jagoda (sl. 9: 42) iz rjavorumenkastega stekla (le delno ohranjena), dvojna? jagoda (sl. 9: 80) iz prozornega stekla (slabo ohranjena, v več delih), okrogla jagoda iz turkiznega stekla s polnitvijo iz rjavo belega stekla (sl. 9: 38), okrogla jagoda iz kobaltnega stekla (sl. 9: 49), mozaična jagoda iz rdečega, belega, rumenega in modrega stekla (razpadla na dva dela, modro steklo je ohranjeno le v drobcih) tipa MAP 1272 po Andraeju (sl. 9: 41), cevčica iz svetlo zelenega stekla (sl. 9: 44), okrogla viba iz bronaste žice pravokotnega prereza (sl. 9: 40).

Steklena cevčica se loči od steklenih jagod po barvi, obliki, izdelavi. Narejena je bila iz steklene ploščice, ki je bila zvita v cevčico; viden je še stik obeh robov. Steklo je enakomerno prozorno, drobno mehurčkasto in z gladko, le malo jamičasto površino.

Čeprav so druge jagode po obliki in barvi med seboj različne, pa imajo skupne značilnosti izdelave. So luknjaste površine, steklo je pramenasto in zato slabo ohranjeno. Večdelne jagode so odščipavali še mehki stekleni palički. Ploščate jagode imajo večkrat enak premer in so enako zaključene vsaj na eni strani, kar kaže na obdelavo z enakim orodjem. – Tudi okrogli jagodi (sl. 9: 38, 49) kažeta obdelavo z orodjem, s katerim so bile sicer delane večkratne jagode, saj imata na eni strani nastavek za sosednjo jagodo. Pri turkizni ima ta nastavek zataljeno površino, pri kobaltni se zdi deloma odlomljena deloma zataljena. Obe jagodi sta iz boljšega, prozornega stekla, z le malo luknjičavo površino, pramene je le slutiti. Zdi se, da je surovina, ki je bila dodana za barvo, prispevala k večji kakovosti. Sorodnost s prejšnjimi jagodami poleg orodja, ki ju je oblikovalo, potrjuje tudi notranja obloga turkizne jagode, ki je iz rumenorjavo-belega pramenastega stekla. – Jagoda iz prozornega stekla in jagodi iz rjavorumenkastega stekla (sl. 9: 36, 42, 80) so sestavljene iz notranje plasti svetlo rjavo-belega stekla s posameznimi progami srebrno-kovinskomodrega stekla, ki je značilnega pramenastega sestoja, in zunanje plasti prozornega stekla, ki ima gladko, le malo jamičasto površino. Mozaična jagoda (sl. 9: 41) je sestavljena iz rumeno-belo-rdečih steklenih paličk, vmesna površina je zapolnjena z modrim in belo-svetlorjavim steklom. Prav to polnilo kaže značilno pramenasto zgradbo. Najbolj odporno površino ima rdeče steklo, manj rumeno, belo je močno razjedeno, od modrega pa so ohranjeni samo še posamezni drobci.

Nož (sl. 7: 2): ohranjena dolžina je 13,0 cm. Trn je dolg 5,0 cm, povprečno širok 0,6 cm in debel do 0,3 cm. V rezilo prehaja pri hrbtu in ostrini stopničasto. Ohranjena dolžina rezila je 8,0 cm. Manjka konica v približni dolžini 0,3 cm. Hrbet je sprva raven, nato rahlo zapognjen v konico. Rezilo je široko do 1,7 cm, debelo do 0,3 cm. V konico se zoži bliže hrbtu.

G r o b 7. Grobna jama je bila vkopana v peščena tla. Globoka je bila do 0,70 m? Smer pokopa je bila odklonjena od S za približno 120°. Okostje: odrasli, moški? Glava je bila uničena pri gradnji hiše, ležala je na desnem licu? Leva roka je bila iztegnjena. Pridatki: pod zapestjem leve roke je bil majhen železen nož, pri nogah glinast lonček (inv. št.: S-2336).

Nož: ni znan. Bil je morda približno takšen kot tisti iz groba 6. Šmid namreč piše o dveh nožih, ki sta dolga 13 cm (Šmid, 1906 7. 2.). Najverjetneje pa je nož iz groba 7 poznal le po pripovedovanju delavcev.

Lonček (sl. 7: 3): visok je 11,4 cm, največji premer 11,6 cm (rekonstruirano), premer ustja 9,9 cm (rekonstruirano), premer dna 7,0 cm (rekonstruirano), debelina ostenja do 0,5 cm, dna do 0,8 cm. Narejen je bil iz gline, ki ji je primešano malo komaj opaznega peska. Ustje je izvihano, rob je komaj opazno vbočen, nekoliko poudarjen na spodnji strani. Zunanja siva do rjava lisasta površina je zglajena, gubasta. Notranja, črnosiva površina je zglajena, v višini ramen so vidni navpični potegi s prsti. Dno je rahlo vbočeno, njegov rob je rahlo poudarjen. Prelom je ponekod črn, drugod na zunanji polovici rjav, na notranji črn. Celotna površina je luknjičava, kar kaže na neobstojno pustilo. Na notranjem robu ustja so ostanki prismojene hrane. Številni prelomi so stari. Ohranjena je le približno tretjina celotnega lončka.

Okras na začetku vratu je s široko črto vrezana valovnica. Pod njo so vzporedni stolpički, sestavljeni iz posameznih zaporednih vbodov štirizobega lončarskega glavnika. Vbodi so pravokotni, z ravnim dnom. Pod okrasom skoraj navpičnih, stolpičastih vbodov sta vodoravna pasova dveh četvernih valovnic. Ti sta zelo plitvo vrezani, najverjetneje z istim štirizobim glavnikom, s katerim so bili narejeni vbodi.

G r o b 8. Smer pokopa je bila odklonjena od S za približno 120°. Okostje: otrok (infans II). Ohranjeni so bili deli lobanje in odlomki dolgih kosti. Kostni niso shranili. Brez prdatkov.

Andrae loči tri vrste ogrlic iz steklenih jagod; prvo, ki se od izdelave do zakopa ni spremenila, drugo, katere prvotni sestoj je bil nekoliko dopolnjen z nekaj jagodami različnega izvora, tretjo, ki je bila sestavljena iz vseh vetrov zbranih jagod (Andrae R., 1973, 103 s). Za časovno opredeljevanje sta pomembni le prvi dve. Jagode naše ogrlice zelo verjetno pripadajo prvotnemu sestoju, že zaradi enakega načina izdelave. Dodani bi bili le dve jagodi – bronasta viba in steklena cevčica. Tako ogrlica pripada drugi, še vedno časovno določljivi vrsti.

Opisane lastnosti lončka kažejo, da je bil oblikovan na mirujoči plošči, dokončno obliko pa je dobil na vrteči se plošči. Okras je bil narejen na lončku, ki je miroval. Neenotna barva preloma kaže na neenakomeren dostop zraka in neenakomerno temperaturo med žganjem. – Ostanki hrane pričajo, da je bil vsaj enkrat uporabljen, stari prelomi pa, da najverjetneje ni bil položen v grob cel.

Opredelitev najdišča in najdb

Prvi je časovno in kulturno opredelil najdišče Zois v svojem pismu Kranjskemu deželnemu muzeju. Steklena jagoda iz groba 6 so se mu zdele izredno podobne tistim, ki so bile najdene v Kranju v Lajhu. Zato jih je pripisal zgodnjemu srednjemu veku, grobišče pa langobardskemu času. Ker ni imel možnosti, da bi jagode ponovno osebno premerjal, se mu je zdela pomota mogoča (Zois, 1906 5. 6./1). Zaradi dozdevne podobnosti z gradivom iz Lajha je tudi Šmid postavil grobišče v obdobje preseljevanja ljudstev (Šmid W., 1907). Žmavc, ki najdb pravzaprav sploh ni videl, ni o njih dal nikakršnega mnenja. Zanimivo je mnenje velikega praktika Pečnika. Ta je takoj zatrdil, da mora biti grobišče iz slovanskega časa iz 5., 6. stoletja. Tako grobišče je že kopal na Bledu (Brdo). Na taka grobišča je že naletel na raznih krajih po Kranjskem, še posebej na Dolenjskem (eno od teh so bile gotovo Roje, o drugih

lahko le ugibamo), o čemer da bo še poročal (Pečnik, 1906 7. 6.). V Arheološka najdišča Slovenije je bilo grobišče na Sandrovi polici uvrščeno kot zgodnjerednjeveško (Valič A., 1975). V arheološko karto najdišč večinoma karantanskega kulturnega kroga ga kot zgodnjerednjeveško uvršča tudi P. Korošec (Korošec P., 1979).

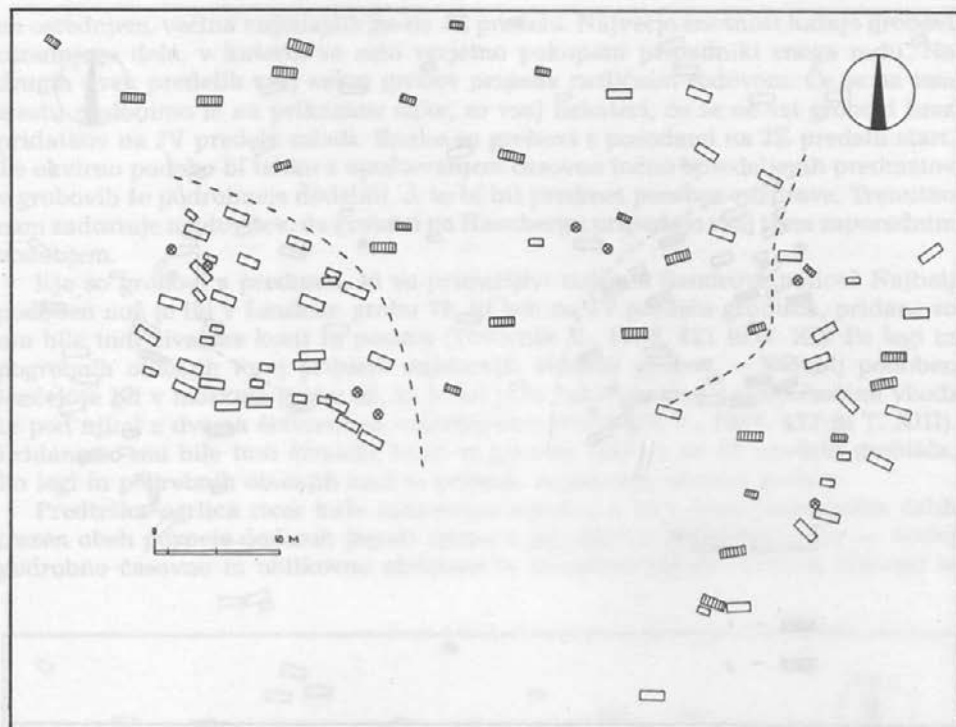
Edino podrobno določitev predmeta s tega grobišča je opravil R. Andrae, ki je določil mozaično jagodo iz groba 6 (Andrae R., 1973, 174). Ker gre za časovno določen tip, je bil s tem dan časovni okvir grobu 6 v karolinško obdobje uporabe mozaičnih jagod. Naša jagoda, ki ima po Andraejevi razdelitvi oznako MAP 1272, je pripadnica splošno razširjenega tipa tovrstnih jagod. Te so uporabljali v času stila Tasilovega keliha v zadnji tretjini 8. st. in v 9. st., s težiščem na njegovi prvi tretjini (prim.: Andrae R., 1973).

Poskusimo ugotoviti še ožjo časovno opredelitev za najdbe s Sandrove police. Okoliška poganska slovanska grobišča, ki so imela dovolj pokopališnega prostora, kažejo prostorsko plastenje. Eden od vzrokov zanj je tudi različen čas pokopov. Starejši in mlajši pokopi v glavnem niso pomešani. Vidna je tudi želja, da bi bili člani ene družine čim bliže, kar se je včasih zgodilo, vedno pa tudi ne. Če upoštevamo povedano, dejstvo, da Pečnik poudarja bližino grobov 6 in 7 (Pečnik, 1906 7. 6.), ter če je resnična misel o legi groba 8 (glej prej), potem bi lahko imeli pred seboj družinsko skupino grobov: žena v grobu 6, mož v grobu 7 in otrok v grobu 8. Grobova 6 in 7 bi tako pripadala istemu časovnemu obdobju, s tem pa tudi njuni predmeti, ki so tako njegov vidni odraz.

Če je bilo naše sklepanje do tod pravilno, bi moralo obstajati še kakšno najdišče, kjer se pojavljajo predtrškim enaki predmeti v ožjem časovnem obdobju. In res tako najdišče obstaja! To je grobišče na Hausbergu v Auhofu v Zgornji Avstriji (Tovornik V., 1986). Tu so v grobovih ogrlice iz mozaičnih jagod (tudi tipa MAP 1272), večdelnih jagod, ploščatih jagod, vse tudi takih barv kot na Sandrovi polici. So tudi podobni noži in posode okrašene z vbodi. Poglejmo, kako je grobišče razdeljeno in nato, kje so v njem grobovi s predmeti, ki so primerljivi s predtrškimi.

Na grobišču, ki se razprostira na južnem pobočju vzpetine Hausberg, je bilo ugotovljenih 126 grobov, od katerih jih je bilo precej uničenih ali poškodovanih pri raznih zemeljskih delih, tako da so na voljo podatki o 89 grobovih (Tovornik V., 1986, 415 s). Raziskano je celotno grobišče, le južni rob pokopališnega prostora ni povsem dokazan. Tako obstoji možnost, da bolj gosto ležeči grobovi na JZ in JV delu grobišča v resnici ne pomenijo dveh ločenih skupin grobov, kajti ravno vmesni prostor je bil najslabše preiskan (prim.: Tovornik V., 1986, 427). Vestna avtorica vzorne objave, ki je bila gotovo trd oreh, saj je morala obdelati staro gradivo tujih izkopavanj, je poskusila ugotoviti tudi prostorski razvoj grobišča. Pri tem se je oprla na grobove z mozaičnimi jagodami in na navajanje R. Andraeja, da so se modre jagode pojavile prej kot zelene. Mozaične jagode so na Hausbergu v šestih grobovih (sl. 15), ki so raztreseni po večjem delu grobišča. V po enem zahodnem in vzhodnem grobu so le modre (gr.: 73, 107) ali le zelene (gr.: 75, 81) mozaične jagode, v srednjih dveh grobovih (gr.: 58, 114) pa so oboje pomešane. Zato je razložila, da se je pokopavanje začelo na daleč med seboj odmaknjenih prostorih, se od tam širilo in oblikovalo približno zaključen prostor (prim.: Tovornik V., 1986, 448 s). Jasnó je izluščila najmlajši del grobišča, to je skupino gosto ležečih grobov na JZ delu vzpetine. Pri njej so opazno prenehali s pridajanjem hrane in posod v grobove, hkrati pa je tu večina grobov od tistih brez pridakov na grobišču, ki so bili na voljo za ovrednotenje. To je omogočilo sklep, da je ta del slika zadnjega obdobja pokopavanja na grobišču, ko je že jasno viden vpliv krščanstva (Tovornik V., 1986, 449). Če povzamemo, naj bi se grobišče delilo na starejši del z mozaičnimi jagodami

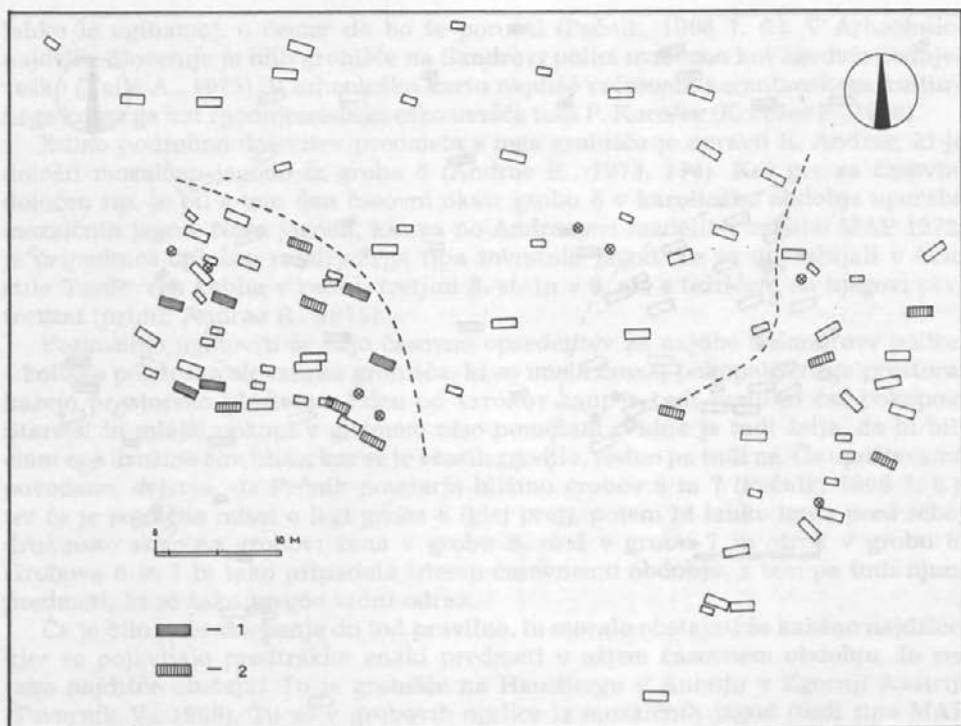
Sl. 10: Hausberg v Auhofu. Grobovi z živalskimi kostmi. (Načrt grobišča je povzet po: Tovornik V., 1986, Gräberfeldplan.)

Abb. 10: Der Hausberg in Auhof. Gräber mit Tierknochen. (Der Nekropolenplan ist übernommen nach: Tovornik V., 1986, Gräberfeldplan.)

in mlajši JZ del, kjer le-teh ni, gostota grobov je večja, ti pa kažejo opuščanje poganskih pogrebnih navad.

Lahko bi se zadovoljili s temi izsledki, a poskušajmo povrtati še malo naprej. Videli smo, da so ljudje, ki so pokopavali svojce na Hausbergu, začeli sčasoma spreminjati in opuščati nekatere poganske pogrebne običaje. Če nekatere od njih vrišemo v načrt grobišča, se nam prikažejo zanimive slike. Grobovi, v katere so pridali živalske kosti (sl. 10), ležijo po skoraj celem prostoru grobišča, razen na tistem, ki ga je izločila že Tovornikova in zanj ugotovila, da je najmlajši. Ta slika pritrjuje njeni delitvi. Že naslednja (sl. 11) pa kaže, da podoba večjega, starejšega dela grobišča vendarle ni tako enotna, kot se je zdelo. Na njegovem jugovzhodnem predelu vidimo skupino ženskih grobov brez pridakov, drugod so grobovi odraslih s pridatki. Zanimiva je še ena podrobnost s te slike: moški grobovi brez pridakov so le v najmlajšem, JZ delu grobišča.

Posebnost JV dela grobišča kaže tudi slika grobov, v katere so bile pridane posode (sl. 12). Te se kopičijo na JV delu grobišča. Le dva taka grobova ležita v sredini, trije pa na robu najmlajše, JZ skupine grobov. Podobno kaže tudi slika grobov, v katere so položili tako živalske kosti kot posode (sl. 13). Vsi taki grobovi, razen enega, so v JV delu grobišča. Razvidni so torej trije predeli grobišča: JZ, osrednji in JV.

Sl. 11: Hausberg v Auhofu. Grobovi brez pridakov. 1 – moški, 2 – ženski.

Abb. 11: Der Hausberg in Auhof. Gräber ohne Beigaben. 1 – Männergräber, 2 – Frauengräber.

Da je misel o obstoju posebnega, osrednjega dela grobišča upravičena tudi z zanjo značilnimi najdbami in ne le z njihovo odsotnostjo, dokazujeta naslednji sliki. Tako so le v srednjem predelu grobovi, v katerih so pokojnike pokopali v krsti in jim hkrati pridali živalske kosti (sl. 14). Druga slika, na kateri so vrisani vsi grobovi z mozaičnimi jagodami, tisti, ki imajo uhane, ki so okrašeni z verižicami, in tisti, ki imajo uhane z vibastim koncem (sl. 15), govori, da osrednji predel grobišča ni nekaj posebnega le zaradi drugačnih grobnih običajev, ampak da so le-ti tudi posledica svojega obdobja pokopavanja. Vsi omenjeni predmeti namreč ležijo le v grobovih osrednjega predela. To pa potrjuje misel, da so različni pogrebni običaji odvisni od različnega časa nastanka grobov.

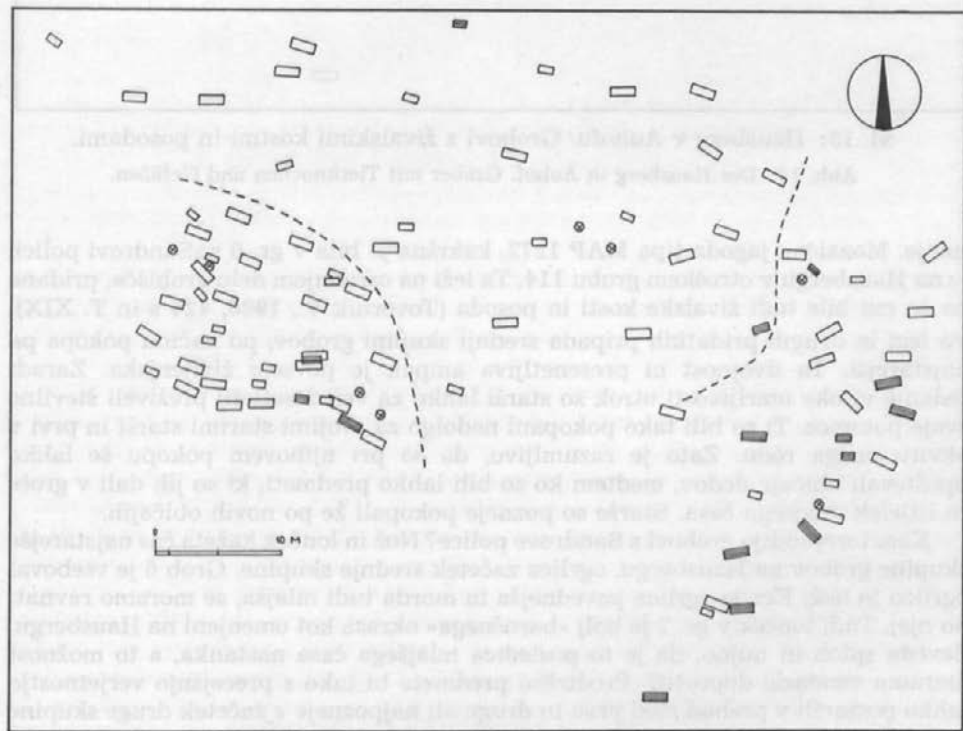
Poglejmo si še spol pokojnikov v povezavi z delitvijo grobišča na tri predele (sl. 16). V okviru vsakega posameznega predela so opazne skupine otroških grobov ter v JV predelu manj in v osrednjem predelu bolj izrazite skupine moških in ženskih grobov. Naj za primerjavo opozorimo vsaj na staroslovansko grobišče na Dlescu pri Bodeščah, ki je šolski primer delitve pokopališčnega prostora po spolu (glej: Knific T., Pleterski A., 1981, sl. 34). Trije deli grobišča na Hausbergu se torej ujemaajo z njegovimi uporabnostnimi mejami.

Vse prikazane slike skupaj nam povedo, da je mogoče grobišče prostorsko razdeliti na tri dele in da se ti trije deli ujemaajo s tremi različnimi obdobji pokopavanja. Tako je večina najstarejših grobov na JV predelu grobišča, mlajši so

na osrednjem, večina najmlajših pa na JZ predelu. Največjo enotnost kažejo grobovi osrednjega dela, v katerih so zelo verjetno pokopani pripadniki enega rodu. Na drugih dveh predelih vsaj nekaj grobov pripada različnim rodovom. Če se na tem mestu naslonimo le na prikazane slike, so vsaj nekateri, če že ne vsi grobovi brez pridakov na JV predelu mladi. Enako so grobovi s posodami na JZ predelu stari. To okvirno podobo bi lahko z upoštevanjem časovno točno opredeljenih predmetov v grobovih še podrobneje dodelali. A to bi bil predmet posebne razprave. Trenutno nam zadostuje ugotovitev, da grobovi na Hausbergu pripadajo vsaj trem zaporednim obdobjem.

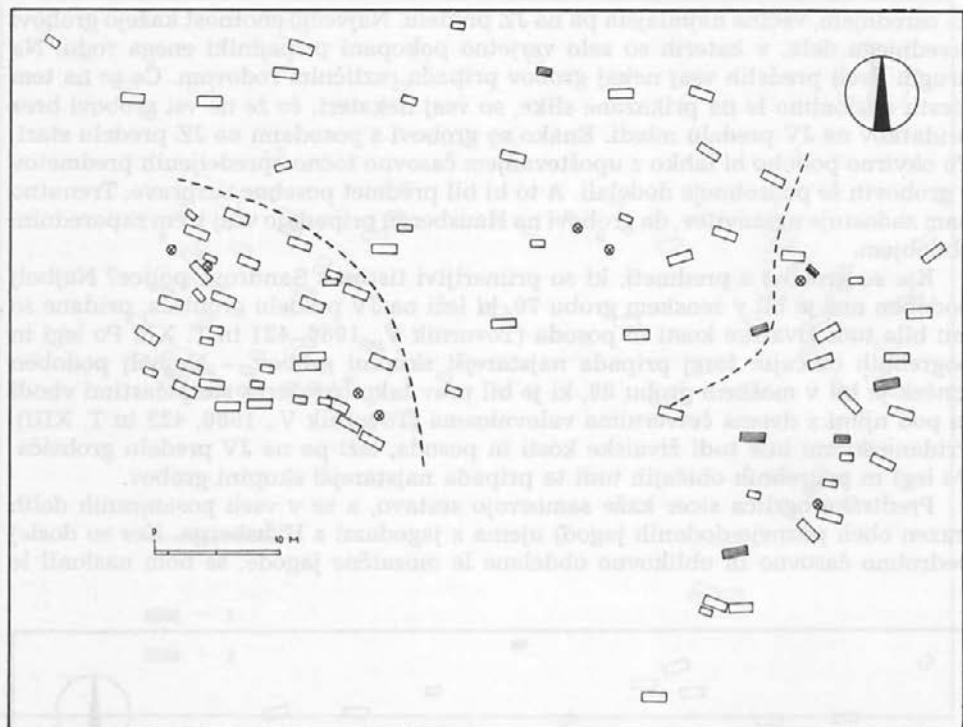
Kje so grobovi s predmeti, ki so primerljivi tistim s Sandrove police? Najbolj podoben nož je bil v ženskem grobu 79, ki leži na JV predelu grobišča, pridane so mu bile tudi živalske kosti in posoda (Tovornik V., 1986, 421 in T. XI). Po legi in pogrebnih običajih torej pripada najstarejši skupini grobov. – Najbolj podoben lonček je bil v moškem grobu 88, ki je bil prav tako okrašen s stolpcičastimi vbodi in pod njimi z dvema četvernima valovnicama (Tovornik V., 1986, 422 in T. XIII). Pridane so mu bile tudi živalske kosti in posoda, leži pa na JV predelu grobišča. Po legi in pogrebnih običajih tudi ta pripada najstarejši skupini grobov.

Predtrška ogrlica sicer kaže samosvojo sestavo, a se v vseh posameznih delih (razen obeh pozneje dodanih jagod) ujema z jagodami s Hausberga. Ker so doslej podrobno časovno in oblikovno obdelane le mozaične jagode, se bom naslonil le

Sl. 12: Hausberg v Auhofu. Grobovi s posodami.

Abb. 12: Der Hausberg in Auhof. Gräber mit Gefäßen.

Sl. 13: Hausberg v Auhofu. Grobovi z živalskimi kostmi in posodami.

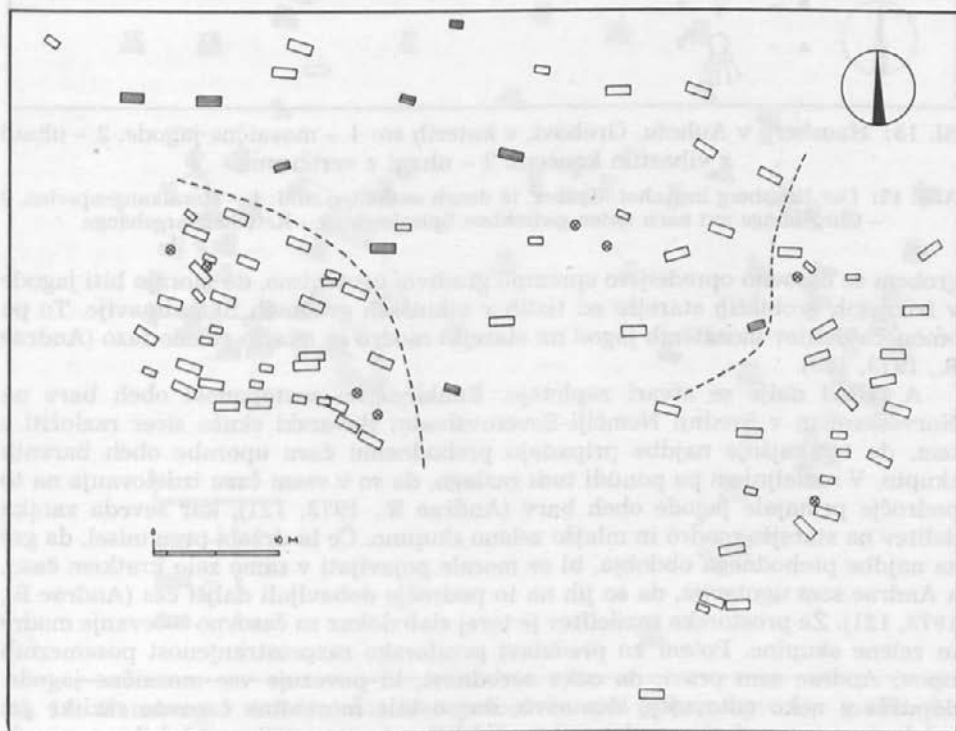
Abb. 13: Der Hausberg in Auhof. Gräber mit Tierknochen und Gefäßen.

nanje. Mozaična jagoda tipa MAP 1272, kakršna je bila v gr. 6 na Sandrovi polici, je na Hausbergu v otroškem grobu 114. Ta leži na osrednjem delu grobišča, pridane pa so mu bile tudi živalske kosti in posoda (Tovornik V., 1986, 424 s in T. XIX). Po legi in drugih pridatkih pripada srednji skupini grobov, po načinu pokopa pa najstarejši. Ta dvojnost ni presenetljiva ampak je povsem življenjska. Zaradi tedanje visoke umrljivosti otrok so starši lahko za več desetletij preživeli številne svoje potomce. Ti so bili tako pokopani nedolgo za svojimi starimi starši in prvi v okviru enega rodu. Zato je razumljivo, da so pri njihovem pokopu še lahko upoštevali običaje dedov, medtem ko so bili lahko predmeti, ki so jih dali v grob, že izdelek mlajšega časa. Starše so pozneje pokopali že po novih običajih.

Kam torej sodijo grobovi s Sandrove police? Nož in lonček kažeta čas najstarejše skupine grobov na Hausbergu, ogrlica začetek srednje skupine. Grob 6 je vseboval ogrlico in nož. Ker je ogrlica povednejša in morda tudi mlajša, se moramo ravnati po njej. Tudi lonček v gr. 7 je bolj »baročnega« okrasa kot omenjeni na Hausbergu. Seveda sploh ni nujno, da je to posledica mlajšega časa nastanka, a to možnost moramo vendarle dopustiti. Predtrške predmete bi tako s precejšnjo verjetnostjo lahko postavili v prehod med prvo in drugo ali najpozneje v začetek druge skupine grobov na Hausbergu. Da vsaj grobovi 5–8 s Sandrove police niso mlajši, bi morda lahko potrjeval tudi grob 6 z zelo verjetnimi ostanki posode in možnimi živalskimi kostmi, torej z običajem, ki je značilen za najstarejšo skupino grobov na Hausbergu.

Doslej smo ugotavljali le medsebojna časovna razmerja, sedaj poskusimo še s splošno časovno opredelitvijo. Zanima nas torej, kdaj je začel pokopavati rod, ki je pokopan na osrednjem predelu grobišča na Hausbergu. Iz prej navedenih razlogov se moramo usmeriti na otroške grobove. Poleg že omenjenega groba 114 kaže stare pogrebne običaje (sl. 13) še grob 75. Ta je tudi tisti grob, ki ima med vsemi na grobišču največ različnih predmetov. Nekateri od njih so časovno razmeroma dobro določljivi in Tovornikova mu je posvetila vso potrebno pozornost. Zaradi predmetov poznoavarskega obdobja in križne zaponke bi grob lahko pripadal zadnjemu delu 8. stoletja. Ker pa so v grobu tudi mozaične jagode, ki so le zelene, in ker v celoti sprejema Andraejevo misel, da so takšne mozaične jagode mlajše od modrih, postavlja grob v prvo četrtino 9. st., čeprav se sama zaveda tako nastalega kronološkega protislovja v grobu (prim.: Tovornik V., 1986, 444 s in 449).

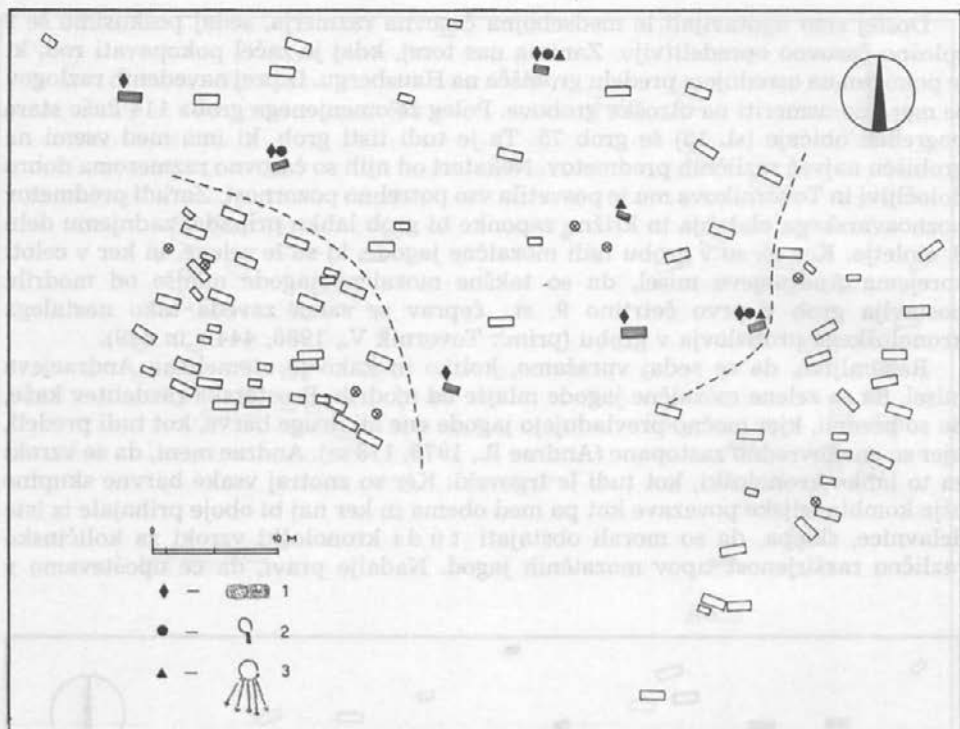
Razumljivo, da se sedaj vprašamo, koliko in kako je utemeljena Andraejeva misel, da so zelene mozaične jagode mlajše od modrih. Prostorska razdelitev kaže, da so predeli, kjer močno prevladujejo jagode ene ali druge barve, kot tudi predeli, kjer so enakovredno zastopane (Andrae R., 1973, 118 ss). Andrae meni, da so vzroki za to lahko kronološki, kot tudi le trgovski. Ker so znotraj vsake barvne skupine ožje kombinacijske povezave kot pa med obema in ker naj bi oboje prihajale iz iste delavnice, sklepa, da so morali obstajati tudi kronološki vzroki za količinsko različno razširjenost tipov mozaičnih jagod. Nadalje pravi, da če upoštevamo v

Sl. 14: Hausberg v Auhofu. Grobovi s krstami in živalskimi kostmi.

Abb. 14: Der Hausberg in Auhof. Gräber mit Särgen und Tierknochen.

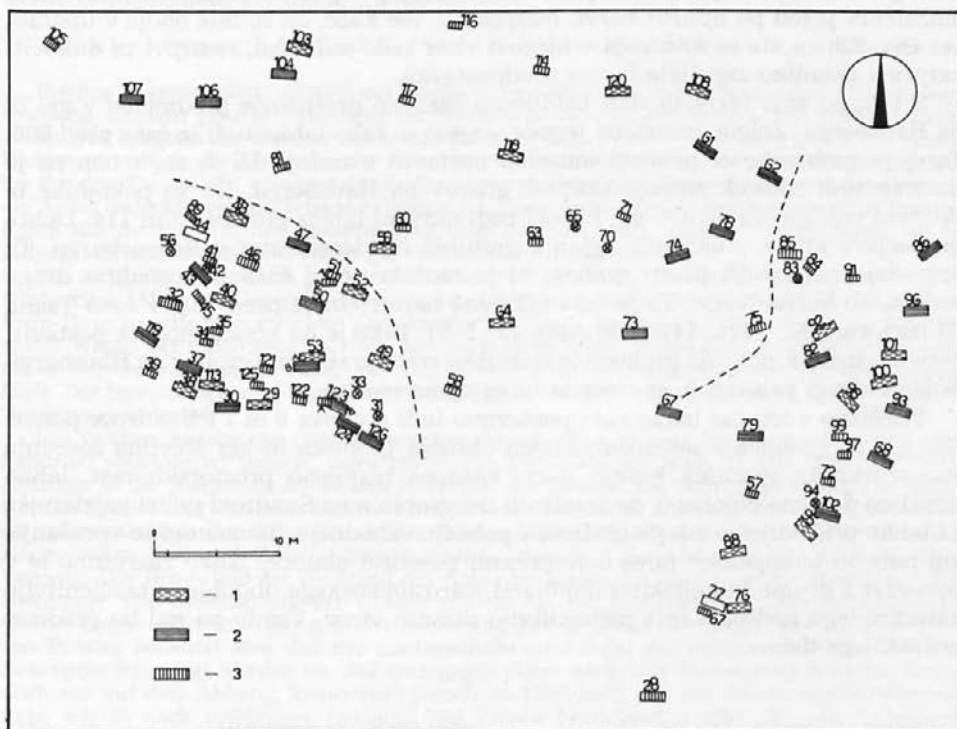
Sl. 15: Hausberg v Auhofu. Grobovi, v katerih so: 1 – mozaične jagode, 2 – uhani z vibastim koncem, 3 – uhani z verižicami.

Abb. 15: Der Hausberg in Auhof. Gräber, in denen enthalten sind: 1 – Mosaikaugenperlen, 2 – Ohrgehänge mit nach unten gedrehtem Spiralende, 3 – Kettchenohrgehänge.

grobem še časovno opredelljivo spremno gradivo, ugotovimo, da morajo biti jagode v frizijskih grobiščih starejše od tistih v vikinških grobovih Skandinavije. To pa omogoča delitev mozaičnih jagod na starejšo modro in mlajšo zeleno fazo (Andrae R., 1973, 120).

A odtod dalje se stvari zapletajo. Enakomerno zastopanost obeh barv na Norveškem in v Srednji Nemčiji-Severovzhodni Bavarski skuša sicer razložiti s tem, da tamkajšnje najdbe pripadajo prehodnemu času uporabe obeh barvnih skupin. V nadaljnjem pa ponudi tudi razlago, da so v vsem času izdelovanja na to področje prihajale jagode obeh barv (Andrae R., 1973, 121), kar seveda zanika delitev na starejšo modro in mlajšo zeleno skupino. Če bi držala prva misel, da gre za najdbe prehodnega obdobja, bi se morale pojavljati v samo zelo kratkem času, a Andrae sam ugotavlja, da so jih na to področje dobavljali daljši čas (Andrae R., 1973, 121). Že prostorska razdelitev je torej slab dokaz za časovno ločevanje modre in zelene skupine. Potem ko predstavi prostorsko razprostranjenost posameznih tipov, Andrae sam pravi, da ozka sorodnost, ki povezuje vse mozaične jagode, dopušča z neko gotovostjo domnevo, da so bile morebitne časovne razlike pri izdelavi posameznih tipov zelo majhne. Različna razprostranjenost je bila navsezadnje lahko tudi posledica trgovine, ki je določene izdelke posredovala le v nekatere pokrajine (prim.: Andrae R., 1973, 128).

Časovno razvrstitev mozaičnih jagod je Andrae določil tudi s pomočjo njihove lege na nekaterih velikih grobiščih. Pri tem je preverjal tudi domnevo o starejši modri in mlajši zeleni skupini. Res na grobišču Looveen ni zelenih jagod, modre pa naj bi segale najpozneje do časa okrog 800, kar naj bi bil terminus post quem za zeleno skupino (Andrae R., 1973, 141). – Že naslednje grobišče Dunum pa to podoba podre. Andrae ugotavlja, da so bile ogrlice iz mozaičnih jagod na tem najdišču uporabljane le zelo kratek čas in da so prišle morda le v eni trgovski pošiljki. Njihov pojav na grobišču je enak kot v Looveenu in ga je mogoče postaviti kratko pred 800 (Andrae R., 1973, 143). Torej tudi tu ne bi smelo biti zelenih jagod, a iz kataloga je razvidno, da je taka v grobu 382 (Andrae R., 1973, 169). – Ogrlice iz mozaičnih jagod tako kot v Looveenu in Dunumu tudi na grobišču Maschen spadajo v čas prehoda iz pokopavanja v smeri S–J na pokopavanje v smeri Z–V. Začetek krščanskega pokopavanja domneva Andrae okrog 800. To pa je isti čas, ki ga je za tak pokop navedel tudi za Looveen. Pa vendar v Maschenu ne postavlja grobov z mozaičnimi jagodami v čas pred 800, ampak malo pozneje, okoli 800 (Andrae R., 1973, 144). Iz dokaznega postopka je razvidno, da gre za njegovo osebno oceno. Navaja tudi podrobnost, ki to oceno osmišlja. V ogrlicah iz mozaičnih jagod vseh grobov v Maschenu so bile tudi zelene jagode (Andrae R., 1973, 144)! Prezgodnja datacija bi seveda izničila domnevni post quem za zelene jagode.

Sl. 16: Hausberg v Auhofu. Številke grobov in spol pokojnikov: 1 – moški, 2 – ženske, 3 – otroci.

Abb. 16: Der Hausberg in Auhof. Nummern der Gräber und Geschlecht der Verstorbenen: 1 – Männer, 2 – Frauen, 3 – Kinder.

V monografiji o naselbinah in grobiščih 8. do 10. st. na Spodnjem Saškem in v Bremnu R. Bärenfänger na podlagi izčrpne analize ugotavlja, da je tam do prehoda pokopavanja iz smeri J-S v smer Z-V prišlo že mnogo pred pokristjanjenjem: v manjši meri konec 7. st., množično pa tekom 8. st., predvsem v njegovi drugi polovici (Bärenfänger R., 1988, 269 in 277). Na grobišču Maschen se je ta prehod zgodil že sredi 8. st., na grobišču Dunum v drugi polovici 8. st. in takrat tudi na nizozemskem grobišču Looveen (Bärenfänger R., 1988, 240 ss).

Obravnave vsake posamezne grobne celote, v kateri so mozaične jagode, ki bi edina lahko dala zanesljiv odgovor o časovnem pojavljanju posameznih tipov, se Andrae sicer ni lotil, vsaj delno pa jo je nadomestil s skupno obravnavo časovno določljivih predmetov, ki se pojavljajo skupaj z mozaičnimi jagodami. Tudi tu je vrsto predmetov (zapestnice s kijastima zaključkoma, križne zaponke, uhani s pločevinastimi jagodami), pri katerih so mu primerjave jasno kazale njihovo težišče v 8. st., po lastni presoji postavil v čas okrog 800 (Andrae R., 1973, 151 ss). Vsi ti so pogosto skupaj z zelenimi mozaičnimi jagodami, kot nam pove katalog (Andrae R., 1973, 166 ss). Vsaj v primeru skledaste zaponke iz najdišča Drange na Norveškem pa je le moral ostati pri časovni opredelitvi v obdobju 725–800. Tudi v tem grobu je bila zelena mozaična jagoda (Andrae R., 1973, 148 in 168).

Iz prikazanega je razvidno, da niti prostorska razširjenost niti lega na posameznih grobiščih niti spremne najdbe ne dokazujejo upravičenosti časovne delitve mozaičnih jagod po njihovi barvi. Nasprotno, vse kaže, da so bile oboje v uporabi ves čas. Zdi se, da je Andraeja v njegovi sicer tako natančni, marljivi in duhoviti razpravi nekoliko zapeljala lastna predpostavka.

S tem pa smo razrešili tudi navidezno časovno protislovje predmetov v gr. 75 na Hausbergu. Zelene mozaične jagode v njem so tako lahko tudi iz časa pred 800. Torej je grob mogoče povsem smiselno postaviti v zadnji del 8. st., s tem pa je določen tudi začetek srednje skupine grobov na Hausbergu. Da so pokojnike te skupine pokopavali že v 8. st., kažeta tudi okrasni igli iz grobov 73 in 114. Dobre primerjave imata v okrasnih iglah z grobišča Niedermünster v Regensburgu. Te pripadajo najstarejši plasti grobov, ki je nastala nekaj časa po zgraditvi druge cerkve, ob kateri ležijo. Ta je bila zgrajena najverjetneje pred 788, v času Tasila III (Schwarz K., 1975, 147 ss in Abb. 15: 1–8). Tako je na koncu mogoče postaviti verjetno trditev, da je do prehoda iz starejše v srednjo skupino grobov na Hausbergu prišlo v drugi polovici 8. st., morda blizu njene sredine.

Približno v isti čas lahko zato postavimo tudi grobova 6 in 7 s Sandrove police. Ker gre za grobova s severozahodnega obrobja grobišča in ker številna sosednja staroslovanska grobišča kažejo jasno časovno pogojeno prostorsko rast, lahko izrazimo delovno domnevo, da je odkriti del grobišča na Sandrovi polici najstarejši, da lahko pričakujemo mlajše grobove v pobočju vzhodneje. Samoumevno vprašanje, kaj nam to pokopališče pove o svoječasni poselitvi okolice, lahko razrešimo le v povezavi z drugimi okoliškimi najdbami staroslovanskega obdobja, z razčlenitvijo katastra tega področja in s pritegnitvijo pisanih virov. Vse to pa naj bo predmet prihodnjega dela.

ANDRAE R. (1973), *Mosaikaugenperlen. – Acta praehist. et arch.* 4, 101–198, Berlin.
BÄRENFÄNGER R. (1988), *Siedlungs- und Bestattungsplätze des 8. bis 10. Jahrhunderts in Niedersachsen und Bremen.* – BAR International Series 398, Oxford.

KNIFIC T., PLETERSKI A. (1981), *Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodešcah.* – *Arh. vest.* 32, 482–523, Ljubljana.
KOROŠEC P. (1979), *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov.* – *Dela I. raz. SAZU* 22/2, 55, Ljubljana.

- PLETERSKI A. (1987), *Žale pri Zasipu*. – *Arh. pregled* 28, 156–158, Ljubljana.
- SCHWARZ K. (1975), Das spätmerowingerzeitliche Grab des heiligen Bischofs Erhard im Niedermünster zu Regensburg. – *Ausgrabungen in Deutschland* 2, 129–164, Mainz.
- ŠMID W. (1906). – *Mitt. Zentr. Komm. III. F.* 5, 221, Wien.
- ŠMID W. (1907), *Landesmuseum Rudolfinum in Laibach. Bericht für das Jahr 1906*. 12–13, Laibach.
- TOVORNIK V. (1986), Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2: Auhofen bei Perg. – *Arch. Austr.* 70, 413–484, Wien.
- VALIČ A. (1975), Radovljica. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 167, Ljubljana.
- ZOIS M. von (1906). – *Mitt. Zentr. Komm. III. F.* 5, 153, Wien.
- ŽMAVC J. (1906 a). – *Ib.*, 176.
- ŽMAVC J. (1906 b). – *Ib.*, 257.

DIE ALTSLAWISCHE NEKROPOLE AUF DER SANDROVA POLICA IN PREDTRG BEI RADOVLJICA

Zusammenfassung

Der Autor legt aufgrund von Archivmaterial die im Jahr 1906 ausgegrabenen Funde vor. Einleitend stellt er die schriftlichen Quellen vor und veröffentlicht die vier wichtigsten Fundberichte. Es folgen die Forschungsgeschichte und die kritische Erörterung der Quellen, auf deren Grundlage dann der Katalog zusammengestellt wurde. Besprochen werden auch die bisherigen Erwähnungen des Fundortes in der Literatur. Diese sind irreführend, deshalb beruht diese Veröffentlichung zur Gänze auf den Quellen.

Beschreibung des Fundortes, der Ausgrabungen und Funde

Predtrg ist gegenwärtig offiziell ein Stadtteil von Radovljica, vorher war es eine selbständige Siedlung. Es steht ganz am Westrand der Niederung, die vom mittelalterlichen Stadtkern von Radovljica lediglich das Šmidou-Tal trennt (**Abb. 3**). Die erörterte Nekropole wurde gut einem Steinwurf südlich des Dorfes in der Ecke der Terrasse entdeckt, deren Westhang geradeaus ins Šmidou-Tal abfällt, während der Südhang durch Flachland abgeschlossen ist, das ehemals ein Acker bedeckte, gegenwärtig aber bebaut ist. Über diesen Westhang führte einst aus Predtrg durch das Šmidou-Tal der kürzeste Weg über die Sava nach Kamna Gorica. Heute ist er aufgegeben und stellenweise schon gar nicht mehr vorhanden.

Die Ausgrabungsstelle ist noch jetzt fast so wie sie am Beginn des Jahrhunderts war – ein Obstgarten (**Abb. 4**). Dagegen ist die ganze Umgebung stark bebaut. Auch das ehemalige Pirih-Haus ist aufs neue errichtet und erweitert worden, doch an derselben Stelle, wo das alte stand. Wegen der unmittelbaren Nähe der Dorfhäuser trägt der Sander-Garten keinen besonderen Namen, während am Hang, auf dem sich die Nekropole erstreckt, eine Terrasse entlang läuft. Die Morphologie und Eigentümerschaft haben ihr den Namen Sandrova polica (Sanders Vorsprung) verliehen.

Die Gräber, welche die Grenze zwischen dem Pirih- und dem Žirovecbesitz (vulgo »pri Sandru«) voneinander trennte, lagen am oberen Terrassenrand (**Abb. 5**). Der Übergang ihres Abhangs in die Niederung bildet den Nordrand der Gräber, die Wendung des Hanges gegen Norden stimmt aber mit dem Westrand der Nekropole überein. Die Lage der Nekropole selbst ist außerordentlich der Lage der in den Jahren 1985–1987 (Pleterski A., 1987) freigelegten altslawischen Nekropole Žale pri Zasipu ähnlich. Diese liegt gleichfalls auf dem Südhang einer Terrasse. Der Nord- und der Westrand des Abhanges bilden die Nord- und die Westgrenze der Nekropole. Die Orientierung der Gräber stimmt mit der Isohypsenlinie überein. Sämtliche Gräber liegen auf dem Abhang, in der Niederung gibt es keine. Übertragen auf die Nekropole von Predtrg bedeutet dies, daß der nordwestliche oder sogar der gesamte westliche Teil der Nekropole freigelegt worden ist, daß man gegen Osten noch eine Fortsetzung erwarten kann, doch nur auf dem Abhang, keineswegs jedoch im Flachland, das mit seinem verführerischen Reiz, wie es nach erfolgloser Grabung von Žmavc bezeichnet worden ist, alle bisherigen Ausgräber verleitet hat.

Nur ein Teil von Šmids Ausgrabung und ein Teil der zweiten Ausgrabung von Kastelic reichen auf den Abhang hinauf (**Abb. 6**). Alle übrigen Ausgrabungen wurden im Flachland vorgenommen – ohne irgendwelche Funde zu tätigen. Möglich ist eine kurze Beschreibung der Ausgrabungen. Sie sind mit den Initialen der Ausgräber bezeichnet, während die Nummern mit jenen übereinstimmen, die sie ihren Ausgrabungen gaben.

G r a b 1. Über die Grabgrube gibt es keine Angaben. Bestattungsrichtung NW-SO? Skelett: Erwachsener? Über Beigaben und ihre Existenz gibt es keine Angaben.

G r a b 2. Über die Grabgrube gibt es keine Angaben, Bestattungsrichtung NW-SO? Skelett: Erwachsener? Über Beigaben und ihre Existenz gibt es keine Angaben.

G r a b 3. Über die Grabgrube gibt es keine Angaben, Bestattungsrichtung NW-SO? Skelett: Erwachsener? Über Beigaben und ihre Existenz gibt es keine Angaben.

G r a b 4. Über die Grabgrube gibt es keine Angaben, Bestattungsrichtung NW-SO? Skelett: Erwachsener? Über Beigaben und ihre Existenz gibt es keine Angaben.

Grab 5. Die Grabgrube war in den sandigen Boden eingegraben und bis 0,70 m tief. Die Bestattungsrichtung deklinierte von N um ungefähr 120°. Skelett: Erwachsener, Geschlecht unbestimmbar. Erhalten sind nur die zwei Kieferknochen, der übrige Schädelteil wurde beim Graben vernichtet. Das übrige Skelett wurde nicht ausgegraben. Beigaben: in der Nähe des Skeletts lagen zwei Fragmente von Tongefäßen, die aus stark sandhaltigem Ton verfertigt waren; eines war mit eingeritzter Wellenlinie verziert. Sie machten einen »vorgeschichtlichen Eindruck«, was auf grobe, vermutlich von Hand verfertigte Faktur hinweist. Jetzt sind sie unter den Musealfunden von Predtrg nicht mehr enthalten. – Irgendwo in der Umgebung des Skeletts waren auch Tierknochen: 2 vom Hausrind, Teile des Oberkiefers eines Schweines, 2 Kleinvielhknochen. Von den letztgenannten ist interessant der linke Metacarpus, ohne Distalepiphyse, die wahrscheinlich verschlungen wurde, sichtbar sind Spuren von Raubtierzähnen. – In der Nähe des Skeletts wurde überdies ein Eisenmesser gefunden (Inv. Nr.: S – 2038). Es ist 15,1 cm lang, davon der Griff 7,0 cm und die Klinge 8,1 cm. Die flache, 0,1 cm dicke Schäftung ist bis 1,8 cm breit, hat zwei kleine Löcher für die zwei Nieten, welche die Deckel des Griffes befestigten. Vor dem Übergang in die Klinge verengt und verdickt sie sich. Hier hat sie im Querschnitt die Form eines abgeplatteten Kreises und mißt 0,7 cm im Durchmesser. In den Klingentrücken geht es gerade über, in die Schneide stufenartig. Die Klinge ist wieder dünn, 0,2 cm, und bis 1,8 cm breit. Die abgerundete Spitze der Klinge biegt sich zum Rücken hin (Abb. 7: 1).

Zur Grabereinheit können mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit die zwei Keramikfragmente zugezählt werden. Es ist nicht ganz ausgeschlossen, daß auch zumindest ein Teil der Tierknochen zum Grab gehörte. Das Messer ist erheblich jünger. Nach der Form zu urteilen, ist es ein neuzeitliches Tafelmesser.

G r a b 6. Die Grabgrube war in den sandigen Boden eingegraben. Beim Kopfende war sie 0,60 m tief, beim Fußende 0,70 m. Die Grabsohle bestand aus eigroßem Geröll. Darunter war eine dünne, feinsandige Schicht. Die Bestattungsrichtung deklinierte von N um ungefähr 120°. Skelett: Erwachsener, Geschlecht unbestimmbar. Alle Knochen waren gut erhalten. Im Museum wird nur der aus sehr dicken Knochen bestehende Schädel verwahrt. Der Kopf lag auf der rechten Wange. Der linke Arm war ausgestreckt. Beigaben: beim Kopf lag eine Perlenkette (Inv. Nr.: S – 2036), unter dem Handgelenk des linken Armes bei der Hüfte ein Eisenmesser (Inv. Nr.: S – 2037).

Die Halskette (Abb. 8) setzen zusammen: 2 Überfangmehrfachperlen aus vier Segmenten aus blauem Glas (Abb. 9: 33, 48), 2 Überfangmehrfachperlen aus drei Segmenten aus blauem Glas (Abb. 9: 29, 31), 6 Überfangmehrfachperlen aus zwei Segmenten aus blauem Glas (Abb. 9: 28, 30, 32, 50–52), 55 platte Perlen aus blauem Glas (Abb. 9: 1–27, 35, 53–79), 5 platte Perlen (Abb. 9: 34, 37, 39, 43, 46) aus gelbem Glas (eine ist nur zur Hälfte erhalten), 2 platte Perlen aus weißem Glas (Abb. 9: 45, 47), zumindest eine dreifache Perle (Abb. 9: 36) aus braun-gellichem Glas (erhalten nur ein Teil der Oberschicht des Glases), 1 zweifache Perle (Abb. 9: 42) aus braungellichem Glas (nur teilweise erhalten), eine zweifache? Perle (Abb. 9: 80) aus durchsichtigem Glas (schlecht erhalten, in mehreren Teilen), 1 runde Perle aus türkisfarbenem Glas mit Füllung aus braun-weißem Glas (Abb. 9: 38), 1 runde Perle aus Kobaltglas (Abb. 9: 49), 1 Mosaikaugenperle aus rotem, weißem, gelbem und blauem Glas (zerfallen in zwei Teile, das blaue Glas ist nur in winzigen Stückchen erhalten) des Typs MAP 1272 nach Andrae (Abb. 9: 41), 1 Röhrchen aus hellgrünem Glas (Abb. 9: 44), 1 runde Spirale aus Bronzedraht von rechteckigem Querschnitt (Abb. 9: 40).

Das Glasröhrchen unterscheidet sich von den Glasperlen nach der Farbe, Form und Faktur. Sie wurde aus einem Glasplättchen hergestellt, das zum Röhrchen gebogen wurde, die Fuge beider Ränder ist noch sichtbar. Das Glas ist gleichmäßig durchsichtig, enthält winzige Bläschen und hat eine glatte, nur wenig grübchenhafte Oberfläche.

Obwohl die übrigen Perlen der Form und Farbe nach voneinander verschieden sind, haben sie doch gemeinsame Charakteristika: die Faktionen. Sie haben eine löcherige Oberfläche, das Glas ist faserig und sehr schlecht erhalten. Die mehrteiligen Perlen wurden von einem noch weichen Glasstäbchen abgewickelt. Die platten Perlen haben öfters den gleichen Durchmesser

und sind zumindest an einer Seite gleich abgeschlossen, was auf die Bearbeitung mit gleichem Werkzeug hinweist. – Auch die zwei runden Perlen (**Abb. 9: 38, 49**) verraten die Bearbeitung mit dem gleichem Werkzeug, womit ansonsten die mehrfachen Perlen gefertigt waren, sie haben nämlich an einer Seite den Ansatz für die benachbarte Perle. Bei der türkisfarbenen weist dieser Ansatz eine zugeschmolzene Oberfläche auf, bei der Kobaltperle scheint er teilweise abgebrochen, teilweise zugeschmolzen. Beide Perlen sind aus besserem, durchsichtigem Glas, mit nur wenig löcheriger Oberfläche und die Fasern lassen sich nur ahnen. Es scheint, daß der Rohstoff, der zu Färbung zugegeben wurde, zu besserer Qualität beigetragen hat. Die Verwandtschaft mit den vorerwähnten Perlen bestätigt außer dem Werkzeug, womit sie ausgestaltet wurden, auch der Innenbelag der türkisfarbenen Perle, der aus gelb-braun-weißem faserigem Glas besteht. – Die Perle aus durchsichtigem Glas und die zwei Perlen aus braun-gelblichem Glas (**Abb. 9: 36, 42, 80**) sind zusammengesetzt aus einer inneren Schicht aus hellbraun-weißem Glas mit vereinzelt Fasern silbern-metallblauen Glases, das die charakteristische faserige Beschaffenheit zeigt, und aus einer äußeren Schicht durchsichtigen Glases, das eine glatte, nur wenig grünchenhafte Oberfläche hat. Die Mosaikaugenperle (**Abb. 9: 41**) ist zusammengesetzt aus gelb-weiß-roten Glasstäbchen, während die Zwischenfläche mit blauem und weiß-hellbraunem Glas ausgefüllt ist. Eben diese Füllung zeigt den charakteristischen faserigen Aufbau. Die widerstandsfähigste Oberfläche hat das rote Glas, weniger das gelbe, das weiße ist stark zersetzt, wogegen vom blauen lediglich noch vereinzelt Stücken erhalten sind.

Das Messer (**Abb. 7: 2**): erhaltene Länge 13,0 cm. Der Dorn ist 5,0 cm lang, durchschnittlich 0,6 cm breit und bis 0,3 cm dick. In die Klinge geht er beim Rücken und bei der Schneide stufenartig über. Die erhaltene Länge der Klinge beträgt 8,0 cm. Von der Spitze fehlen ungefähr 0,3 cm. Der Rücken ist zunächst gerade, dann biegt er sich leicht zur Spitze. Die Klinge ist bis 1,7 cm breit und bis 0,3 m dick. In die Spitze verschmälert sie sich näher dem Rücken.

Grab 7. Die Grabgrube war in den sandigen Boden eingegraben. Sie war bis 0,70 m tief. Die Bestattungsrichtung deklinierte von N um ungefähr 120° . Skelett: Erwachsener, männlich? Der Kopf wurde beim Bauen des Hauses vernichtet, lag auf der rechten Wange? Der linke Arm war ausgestreckt. Beigaben: bei der Handwurzel des linken Armes lag ein kleines Eisenmesser, bei den Füßen ein Tontöpfchen (Inv. Nr.: S – 2336).

Das Messer: nicht bekannt. Es war vielleicht ungefähr dem aus Grab 6 gleich. Šmid schreibt nämlich von zwei Messern, die 13 cm lang sind (Šmid, 1906 7.2.). Höchstwahrscheinlich kannte er jedoch das Messer aus Grab 7 nur nach Berichten der Arbeiter.

Das Töpfchen (**Abb. 7: 3**): hoch ist es 11,4 cm, der größte Durchmesser 11,6 cm (rekonstruiert), Mündungsdurchmesser 9,9 cm (rekonstruiert), Bodendurchmesser 7,0 cm (rekonstruiert), Wandungsdicke bis 0,5 cm, Boden bis 0,8 cm dick. Es war aus Ton gefertigt, dem ein wenig kaum sichtbarer Sand beigemischt ist. Die Mündung ist ausladend, der Rand kaum wahrnehmbar konkav, an der Unterseite ein wenig betont. Die äußere graue bis braune fleckige Oberfläche ist geglättet, faltig. Die innere, schwarz-graue Fläche ist geglättet, in Schulterhöhe sind vertikale Fingerstriche sichtbar. Der Boden ist leicht konkav, sein Rand leicht betont. Der Umbruch ist stellenweise schwarz, anderswo in der äußeren Hälfte braun, in der inneren schwarz. Die gesamte Oberfläche ist porös, was auf eine nicht widerstandsfähige Magerung hinweist. Am Innenrand der Mündung haften Reste angebrannter Nahrung. Zahlreiche Umbrüche sind alt. Erhalten ist nur ungefähr ein Drittel des totalen Töpfchens.

Die Verzierung am Halsansatz bildet eine mit breitem Strich eingeritzte Wellenlinie. Darunter befinden sich parallele, aus einzelnen aufeinanderfolgenden vierfachen Kammstichen zusammengesetzte Türmchen. Die Einstiche sind rechteckig mit geradem Boden. Unter der Verzierung aus fast vertikalen, turmähnlichen Einstichen laufen zwei horizontale vierlinige Wellenbänder. Diese sind sehr seicht eingeschnitten, höchstwahrscheinlich mittels desselben vierzahnigen Kammes, mit dem Einstiche gemacht wurden.

Grab 8. Die Bestattungsrichtung deklinierte von N um ungefähr 120° . Skelett: Kind (infans II). Erhalten waren Schädelteile und Bruchstücke der langen Knochen. Die Knochen wurden nicht aufbewahrt. Ohne Beigaben.

Andrae unterscheidet drei Gattungen von Perlenketten: erstens die Musterkombination, zweitens die ergänzte Musterkombination und drittens die Sammelkombination (Andrae R., 1973, 103 f). Für die Zeitenordnung sind nur die zwei ersten von Bedeutung. Die Perlen unserer Halskette gehören höchstwahrscheinlich zur ursprünglichen Kombination, schon wegen der gleichen Fertigungsweise. Hinzugefügt wären nur zwei Perlen – die Bronzespirale und das Glasröhrchen. Demzufolge ist die Perlenkette in die zweite, zeitlich noch immer bestimmbare Gattung einzureihen.

Die beschriebenen Eigenheiten des Töpfchens zeigen, daß es auf der stehenden Scheibe geformt wurde, während ihm die endgültige Form auf der rotierenden Scheibe gegeben wurde. Die Verzierung wurde auf dem stehenden Töpfchen angebracht. Die uneinheitliche Umbruchfarbe verrät ungleichmäßigen Luftzutritt und ungleichmäßige Temperatur während des Brennverfahrens. – Die Nahrungsreste bezeugen, daß das Gefäß zumindest einmal im Gebrauch war, die alten Umbrüche hingegen, daß es höchstwahrscheinlich nicht intakt ins Grab gelegt wurde.

Die Einordnung des Fundortes und der Funde

Wir wollen versuchen, für die Funde von der Sandrova polica eine noch enger begrenzte Zeiteinordnung festzustellen. Die umliegenden heidnischen slawischen Nekropolen, die über hinreichenden Friedhofsraum verfügten, zeigen horizontale Stratigraphie. Eine der Ursachen dafür ist auch die unterschiedliche Zeit der Bestattungen. Ältere und jüngere Bestattungen sind hauptsächlich nicht miteinander vermischt. Zu ersehen ist auch der Wunsch, daß die Mitglieder einer Familie möglichst nahe beieinander lägen, was manchmal erfolgte, immer jedoch nicht. Berücksichtigt man das Gesagte, die Tatsache, daß Pečnik die Nähe der Gräber 6 und 7 betont (Pečnik, 1906 7. 6.) sowie falls die Annahme über die Lage des Grabes 8 beim Grab 7 der Wahrheit entspricht, dann könnten wir eine Familien-Gräbergruppe vor uns haben: die Gattin in Grab 6, der Gatte in Grab 7 und das Kind in Grab 8. Demnach würden die Gräber 6 und 7 derselben Zeitperiode angehören und damit ebenfalls ihre Beigaben, die somit ihr sichtbarer Ausdruck sind.

Falls unsere Folgerungen bis zu diesem Punkt richtig wären, müßte noch irgendwo ein Fundort bestehen, wo den Gegenständen aus Predrčje gleiche in einem enger begrenzten Zeitraum vertreten wären. Und richtig – es gibt einen solchen Fundort! Dies ist die Nekropole auf dem Hausberg in Auhof in Oberösterreich (Tovornik V., 1986). Hier sind in den Gräbern Perlenketten aus Mosaikaugenperlen (auch des Typs MAP 1272), Überfangmehrfachperlen, platte Perlen, und obendrein in denselben Farben wie auf der Sandrova polica. Es gibt auch ähnliche Messer und einstichverzierte Gefäße. Sehen wir uns an, wie die Nekropole aufgeteilt ist und ferner, wo darin die Gräber mit den Gegenständen liegen, die sich mit jenen aus Predrčje vergleichen lassen.

In der auf dem Südhang der Anhöhe Hausberg sich erstreckenden Nekropole wurden 126 Gräber festgestellt, von denen ziemlich viele zerstört oder anlässlich unterschiedlicher Erdarbeiten geschädigt worden waren, so daß Angaben über 89 Gräber zur Verfügung sind (Tovornik V., 1986, 415 f). Erforscht ist die gesamte Nekropole, nur der Südrand des Friedhofsraumes ist nicht ganz nachgewiesen. So besteht die Möglichkeit, daß die dichter liegenden Gräber im Südwest- und Südostteil der Nekropole in Wirklichkeit nicht zwei getrennte Gräbergruppen darstellen, denn gerade der Zwischenraum wurde am schlechtesten untersucht (vgl. Tovornik V., 1986, 427). Die gewissenhafte Verfasserin der Veröffentlichung, die zweifellos eine harte Nuß war, sie mußte ja das Fundgut fremder Ausgrabungen bearbeiten, versuchte auch die Raumentwicklung der Nekropole zu ergründen. Dabei stützte sie sich auf die Gräber mit den Mosaikaugenperlen und auf die Ausführungen R. Andraes, daß die blauen Perlen früher erschienen als die grünen. Mosaikaugenperlen kamen auf dem Hausberg in 6, im Großteil der Nekropole verstreuten Gräbern zutage (Abb. 15). In je einem westlichen und östlichen Grab sind nur blaue (Grab: 73, 107) oder nur grüne (Grab: 75, 81) Mosaikaugenperlen, in den zwei mittleren Gräbern (Grab: 58, 114) dagegen beide vermischt. Deshalb legte sie die Erklärung vor, daß das Bestatten in weit voneinander abgelegenen Arealen einsetzte, sich von dort ausbreitete und einen ungefähr geschlossenen Raum formierte (vgl.: Tovornik V., 1986, 448 f). Sie entschlüsselte klar den jüngsten Nekropolenteil, d.h. die Gruppe der dicht beieinander liegenden Gräber auf dem Südwestteil der Anhöhe. Dort wurde das Beigeben von Nahrung und Gefäßen in die Gräber wahrnehmbar aufgegeben und zugleich liegt hier die Mehrheit aller jener Gräber ohne Beigaben, die für die Auswertung zur Verfügung standen. Dies ermöglichte die Schlussfolgerung, daß sich in diesem Teil die letzte Periode der Belegung der Nekropole abzeichnet, als der Einfluß des Christentums bereits deutlich sichtbar ist (Tovornik V., 1986, 449 f). Zusammengefaßt: die Nekropole dürfte in den älteren Teil mit Mosaikaugenperlen und in den Südwestteil aufgeteilt sein; wo diese nicht vorkommen, besteht größere Dichte der Gräber und in diesen läßt sich das Aufgeben der heidnischen Bestattungsbräuche erkennen.

Wir könnten uns mit diesen Ermittlungen zufriedengeben, doch versuchen wir, mit unseren Überlegungen noch ein wenig tiefer zu dringen. Wir haben gesehen, daß die Menschen, die ihre Verstorbenen auf dem Hausberg beisetzen, mit der Zeit einige heidnische Bestattungsbräuche zu verändern und aufzugeben begannen. Wenn wir einige davon in den Nekropolenplan

einzeichnen, kommen interessante Bilder zum Vorschein. Die Gräber mit beigegeben Tierknochen (Abb. 10) liegen fast im ganzen Nekropolenraum, außer in jenem, den schon V. Tovornik ausgeschieden und als jüngsten festgestellt hat. Dieses Bild untermauert ihre Aufteilung. Doch schon das nächste (Abb. 11) zeigt, daß das Bild des größeren, älteren Nekropolenteiles dennoch nicht so einheitlich ist, wie es den Anschein hatte. In seinem Südostbereich sehen wir eine Gruppe von Frauengräbern ohne Beigaben, anderswo liegen Erwachsenengräber mit Beigaben. Interessant ist eine weitere Einzelheit auf diesem Bild: Männergräber ohne Beigaben finden sich nur im jüngsten Südwestteil der Nekropole.

Die Eigenartigkeit des südöstlichen Nekropolenteils zeichnet sich desgleichen im Bild der Gräber mit Gefäßbeigaben ab (Abb. 12). Diese häufen sich im Südostteil der Nekropole. Nur zwei solche Gräber liegen in der Mitte, drei hingegen am Rande der jüngsten südwestlichen Gräbergruppe. Ein ähnliches Bild bieten auch die Gräber, in welche sowohl Tierknochen als auch Gefäße gelegt worden waren (Abb. 13). Alle solchen Gräber, außer einem, befinden sich im Südostteil der Nekropole. Also sind drei Bereiche der Nekropole zu ersehen: der südwestliche, der mittlere und der südöstliche.

Daß der Gedanke an die Existenz eines besonderen, mittleren Nekropolenteils auch aufgrund von dafür charakteristischen Funden berechtigt ist und nicht aufgrund ihrer Abwesenheit, beweisen die nächsten zwei Bilder. So befinden sich nur im Mittelbereich Gräber, in welche die Toten im Sarg und zugleich mit Tierknochenbeigaben bestattet waren (Abb. 14). Das zweite Bild, in welches alle Gräber mit Mosaikaugenperlen eingezeichnet sind, jene, die Kettchenohrgehänge enthalten und jene mit Ohrgehängen mit nach unten gedrehtem Spiralende (Abb. 15), spricht dafür, daß der Zentralbereich der Nekropole etwas Besonderes nicht nur wegen der andersartigen Grabbräuche darstellt, sondern daß diese auch eine Folge ihrer Bestattungsperiode sind. Sämtliche angeführten Gegenstände liegen nämlich nur in den Gräbern des Mittelbereiches. Und das untermauert die Annahme, daß die unterschiedlichen Bestattungsbräuche von der unterschiedlichen Entstehungszeit der Gräber abhängen.

Betrachten wir noch das Geschlecht der Verstorbenen in Verbindung mit der Aufteilung der Nekropole in drei Bereiche (Abb. 16). Im Rahmen jedes einzelnen Bereiches sind Gruppen von Kindergräbern sowie im Südostbereich weniger und im Mittelbereich mehr ausgeprägte Gruppe von Männer- und von Frauengräbern. Zum Vergleich sei wenigstens auf die altslawische Nekropole auf Dlesc pri Bodeščah hingewiesen, die ein Schulbeispiel der Aufteilung des Friedhofsraumes nach dem Geschlecht darstellt (s.: Knific T., Pleterski A., 1981, Abb. 34). Die drei Hausberger Nekropolenteile stimmen folglich mit ihren Verwendungsgrenzen überein.

Alle vorgestellten Bilder zusammen sagen aus, daß sich die Nekropole räumlich in drei Teile aufteilen läßt und daß diese drei Teile mit den drei unterschiedlichen Bestattungsperioden übereinstimmen. So sind die meisten ältesten Gräber im Südostbereich der Nekropole, die jüngeren sind im mittleren, die meisten allerjüngsten aber im Südwestbereich. Die größte Einheitlichkeit zeichnet sich bei den Gräbern des Mittelteils, ab, worin höchstwahrscheinlich Angehörige einer Generation begraben sind. In den zwei übrigen Bereichen sind zumindest einige Gräber zu unterschiedlichen Generationen zu zählen. Stützt man sich an dieser Stelle lediglich auf die vorgestellten Bilder, dann sind zumindest einige, wenn schon nicht sämtliche Gräber ohne Beigaben im Südostbereich jung. Desgleichen sind die Gefäße enthaltenden Gräber im Südwestbereich alt. Dieses Rahmenbild könnte unter Berücksichtigung der zeitlich genau bestimmten Gegenstände in den Gräbern noch detaillierter ergänzt werden. Dies wäre jedoch Gegenstand einer speziellen Abhandlung. Augenblicklich genügt uns die Feststellung, daß die Gräber auf dem Hausberg zumindest drei aufeinanderfolgenden Zeiträumen angehören.

Wo sind die Gräber mit Gegenständen, die sich mit jenen auf der *Sandrova polica* vergleichen lassen? Das ähnlichste Messer kam im Frauengrab 79 zutage, das im Südostbereich der Nekropole liegt, und beigegeben waren außerdem Tierknochen und Gefäße (Tovornik V., 1986, 421 und Taf. XI). Der Lage und den Bestattungsbräuchen nach zählt es also zur ältesten Gräbergruppe. – Das ähnlichste Töpfchen war im Männergrab 88 und gleichfalls verziert mit türmchenartigen Einstichen und darunter mit zwei vierlinigen Wellenbändern (Tovornik V., 1986, 422 und Taf. XII). Als Beilagen waren auch Tierknochen und Gefäße vertreten und das Grab liegt im Südostbereich der Nekropole. Seiner Lage und den Bestattungsbräuchen nach gehört auch dieses Grab zur ältesten Gräbergruppe.

Die Perlenkette aus Predtrg weist zwar eine eigenständige Zusammensetzung auf, stimmt jedoch in allen Einzelteilen (außer den beiden später hinzugefügten Perlen) mit den Perlen vom Hausberg überein. Da bisher zeitlich und typologisch eingehend nur die Mosaikaugenperlen bearbeitet sind, werde ich mich nur auf diese stützen. Eine Mosaikaugenperle des Typs MAP 1272, wie sie in Grab 6 auf der *Sandrova polica* an den Tag kam, ist auf dem Hausberg in Kindergrab 114. Dieses liegt im Mittelteil der Nekropole; beigegeben waren auch noch

Tierknochen und Gefäße (Tovornik V., 1986, 424 f. und Taf. XIX). Der Lage und den übrigen Beigaben nach zählt es zur mittleren Gräbergruppe, der Bestattungsweise nach indessen zur ältesten. Dieser Dualismus ist nicht überraschend, sondern völlig lebensbedingt. Wegen der damaligen hohen Kindersterblichkeit konnten die Eltern zahlreiche ihrer Nachkommen um mehrere Jahrzehnte überleben. So wurden diese nicht lange nach ihren Großeltern und als erste im Rahmen einer Generation beigelegt. Deshalb ist leicht zu verstehen, daß bei ihrer Beisetzung noch die Bräuche des Großeltern berücksichtigt werden konnten, wogegen die ins Grab beigelegten Gegenstände schon Erzeugnisse einer jüngeren Zeit sein konnten. Die Eltern wurden später ebenfalls schon neuen Bräuchen gemäß bestattet.

Wohin sind also die Gräber von der Sandrova polica zu setzen? Das Messer und das Töpfchen deuten die Periode der ältesten Gräbergruppe auf dem Hausberg an, die Perlenkette den Beginn der Mittelgruppe. Grab 6 enthielt eine Perlenkette und ein Messer. Da die Perlenkette aussagekräftiger und vielleicht auch jünger ist, müssen wir uns danach richten. Auch das Töpfchen in Grab 7 hat eine ausgeprägter »barockartige« Verzierung als das auf dem Hausberg erwähnte. Allerdings muß dies überhaupt nicht unbedingt die Folge einer jüngeren Entstehungszeit bedeuten, dennoch ist diese Möglichkeit zugestehen. Demnach könnten die Gegenstände von Predtrg mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit in die Übergangszeit zwischen die erste und zweite oder spätestens an den Beginn der zweiten Gräbergruppe auf dem Hausberg gesetzt werden. Daß zumindest die Gräber 5-8 auf der Sandrova polica nicht jünger sind, könnte vielleicht auch Grab 6 mit sehr wahrscheinlichen Gefäßeresten und möglichen Tierknochen untermauern, also einem für die älteste Gräbergruppe auf dem Hausberg kennzeichnenden Brauch.

Bisher waren wir nur um die relative Chronologie bemüht, versuchen wir es jetzt noch mit der absoluten. Es interessiert uns also, wann die Bestattung der im Mittelbereich der Nekropole auf dem Hausberg bestatteten Generation einsetzte. Aus den oben angeführten Gründen müssen wir die Kindergräber in Betracht ziehen. Außer dem vorerwähnten Grab 114 zeichnen sich alte Bestattungsbräuche noch in Grab 75 ab (Abb. 13). Dies ist zugleich jenes Grab, das von allen in der Nekropole die größte Anzahl unterschiedlicher Gegenstände aufweist. Einige davon sind zeitlich verhältnismäßig gut bestimmbar und Tovornik V. hat ihm alle gebührende Aufmerksamkeit gewidmet. Aufgrund von Gegenständen aus der spätawarischen Periode und der Kreuzfibel könnte das Grab in den letzten Teil des 8. Jahrhunderts eingereiht werden. Da jedoch das Grab überdies Mosaikaugenperlen enthält, und zwar nur grüne, und da V. Tovornik zur Gänze Andraes Gedanken akzeptiert, daß derartige Mosaikaugenperlen jünger sind als die blauen, datiert sie das Grab ins erste Viertel des 9. Jahrhunderts, obwohl sie sich selbst des so entstandenen chronologischen Widerspruchs im Grab bewußt ist (vgl. Tovornik V., 1986, 444 f und 449).

Verständlicher Weise stellen wir uns jetzt die Frage, inwieweit und wie Andraes Gedanke, daß die grünen Mosaikaugenperlen jünger als die blauen sind, begründet ist. Aus der Raumeinteilung ist ersichtlich, daß es Bereiche gibt, wo Perlen der einen oder anderen Farbe stark überwiegen, wie auch andererseits Bereiche, wo sie gleichwertig vertreten sind (Andrae R., 1973, 118 ff.). Andrae ist der Meinung, daß die Ursachen dafür chronologisch wie auch lediglich handelsbedingt sein können. Da innerhalb jeder Farbengruppe engere Kombinationsverknüpfungen herrschen, als zwischen den beiden und da beide aus derselben Werkstätte kommen dürften, kommt er zum Schluß, daß a u c h chronologische Ursachen für die quantitativ verschiedene Streuung der Mosaikaugenperlentypen bestehen mußten. Ferner meint er, daß wir, falls wir in groben Zügen noch das zeitlich bestimmbare Begleitmaterial berücksichtigen, zur Feststellung gelangen, daß die Perlen in den friesischen Nekropolen älter sein müssen als jene in den Wikingergräbern Skandinaviens. Und das ermöglicht die Teilung der Mosaikaugenperlen in eine ältere blaue und eine jüngere grüne Phase (Andrae R., 1973, 120).

Von da weiter wird jedoch die Sache verwickelt. Die gleichmäßige Vertrettheit beider Farben in Norwegen und in Mitteldeutschland-Nordostbayern sucht Andrae zwar damit zu erklären, daß die dortigen Funde der Übergangszeit der Verwendung beider Farbengruppen angehören. Weiters legt er die Erklärung vor, daß während der ganzen Zeit ihrer Erzeugung Perlen beider Farben in diese Gegenden gelangten (Andrae R., 1973, 121), was allerdings die Aufteilung in die ältere blaue und jüngere grüne Gruppe verneint. Würde seine erste Annahme stimmen, daß es sich um Funde aus der Übergangszeit handle, müßten die Perlen nur während einer sehr kurzen Zeitspanne erscheinen, wogegen Andrae selbst feststellt, daß sie in dieses Gebiet durch einen längeren Zeitraum hindurch geliefert wurden (Andrae R., 1973, 121).

Infolgedessen ist schon die Raumeinteilung ein wenig stichhaltiger Beweis für die zeitliche Trennung der blauen und der grünen Gruppe. Nachdem er die räumliche Verbreitung der Einzeltypen vorstellt, sagt Andrae selbst, daß die enge, alle Mosaikaugenperlen verbindende

Verwandtschaft mit einer gewissen Sicherheit die Annahme zuläßt, daß die etwaigen Zeitunterschiede bei der Herstellung der Einzeltypen sehr gering waren. Die unterschiedliche Streuung kann letzten Endes auch die Folge des Handelsverfahrens gewesen sein, das bestimmte Erzeugnisse nur einigen Regionen vermittelte (vgl.: Andrae R., 1973, 128).

Die Zeiteinordnung der Mosaikaugenperlen bestimmte Andrae auch mit Hilfe ihrer Lage in einigen Großnekropolen. Dabei überprüfte er auch die Annahme über die ältere blaue und jüngere grüne Gruppe. Tatsächlich gibt es in der Nekropole Looveen keine grünen Perlen, wogegen die blauen spätestens bis in die Zeit um 800 reichen würden, was der Terminus post quem für die grüne Gruppe sein soll (Andrae R., 1973, 141). – Bereits die folgende Nekropole Dunum stößt jedoch dies Bild um. Andrae stellt fest, daß Perlenketten aus Mosaikaugenperlen in diesem Fundort nur eine sehr kurze Zeitspanne im Gebrauch waren und vielleicht nur in einem Handelsschub her gelangten. Ihre Erscheinung in der Nekropole gleicht jener in Looveen und läßt sich kurz vor das J. 800 setzen (Andrae R., 1973, 143). Also dürften auch hier grüne Perlen vorkommen, aus dem Katalog ist indessen ersichtlich, daß eine solche in Grab 382 erscheint (Andrae R., 1973, 169). – Die Perlenketten aus Mosaikaugenperlen gehören sowohl in Looveen und Dunum wie auch in der Nekropole Maschen in die Zeit des Übergangs des Bestattens in Richtung S–N zum Bestatten in Richtung W–O. Den Beginn des christlichen Bestattens vermutet Andrae um das J. 800. Das ist aber derselbe Zeitpunkt wie er ihn für diese Bestattungsweise auch für Looveen angeführt hat. Dennoch datiert er in Maschen die Gräber mit Mosaikaugenperlen nicht in die Zeit vor 800, sondern etwas später, um das J. 800 (Andrae R., 1973, 144). Aus Beweisverfahren ist ersichtlich, daß es sich um seine persönliche Bewertung handelt. Er führt auch eine Einzelheit an, welche diese Bewertung erklärt. In den Perlenketten aus Mosaikaugenperlen waren in allen Gräbern in Maschen auch grüne Perlen (Andrae R., 1973, 144)! Eine zu frühe Datierung würde natürlich das vermutliche post quem für die grünen Perlen zunichte machen.

In der Monographie »Siedlungs- und Bestattungsplätze des 8. bis 10. Jahrhunderts in Niedersachsen und Bremen« wird auf Grund eingehender Analyse von R. Bärenfänger festgestellt, daß vereinzelt im germanischen, also auch im sächsischen Raum lange vor der ersten Berührung mit dem Christum die W–O-Ausrichtung als Hinwendung zur Sonne gebräuchlich wurde: vereinzelt bereits im 7. Jh., in starkem Maße im 8. Jh., überwiegend in dessen zweiter Hälfte (Bärenfänger R., 1988, 269 und 277). Der Übergang des Bestattens in Richtung S–N zum Bestatten in Richtung W–O geschah in der Nekropole Maschen in der Mitte des 8. Jh., in der Nekropole Dunum in der zweiten Hälfte des 8. Jh. und gleichzeitig in der niederländischen Nekropole Looveen (Bärenfänger R., 1988, 240 ff.).

An die Erörterung jedes einzelnen Grabverbandes mit Mosaikaugenperlen, was einzig und allein eine verlässliche Antwort über das zeitliche Erscheinen der Einzeltypen geben könnte, ging zwar Andrae nicht heran, doch ersetzte er sie wenigstens teilweise durch die gemeinsame Erörterung der zeitlich bestimmbareren, mit Mosaikaugenperlen vergesellschafteten Gegenstände. Auch hier gibt es eine Reihe von Gegenständen (Kolbenarmringe, Kreuzfibeln, Bommelohrringe), bei denen ihm Vergleiche deutlich ihren Schwerpunkt im 8. Jh. anzeigten, die er indessen aufgrund eigener Beurteilung in die Zeit um das J. 800 gesetzt hat (Andrae R., 1973, 151 ff.). All diese Gegenstände sind häufig mit grünen Mosaikaugenperlen vergesellschaftet, wie aus dem Katalog hervorgeht (Andrae R., 1973, 166 ff.). Zumindest im Fall der Schalenspange aus dem Fundort Drange in Norwegen mußte er aber dennoch bei ihrer Zeiteinordnung in die Zeitspanne 725–800 bleiben. Auch dieses Grab enthielt eine grüne Mosaikaugenperle (Andrae R., 1973, 148 und 168).

Aus dem Vorgestellten geht hervor, daß weder die räumliche Streuung, noch die Lage in den einzelnen Nekropolen und die Begleitfunde die Berechtigung der Zeiteinteilung der Mosaikaugenperlen aufgrund ihrer Farbe beweisen. Im Gegenteil, alles deutet darauf hin, daß beide die ganze Zeit im Gebrauch waren. Es scheint, daß Andrae in seiner ansonsten so genauen, emsigen und geistreichen Abhandlung durch seine eigene Voraussetzung ein wenig verleitet worden ist.

Damit haben wir aber auch den scheinbaren zeitlichen Widerspruch der Gegenstände in Grab 75 auf dem Hausberg gelöst. So können die grünen Mosaikaugenperlen darin auch aus der Zeit vor dem J. 800 sein. Folglich läßt sich das Grab völlig sinnvoll in den letzten Teil des 8. Jh. datieren und hiermit ist auch der Beginn der mittleren Gräbergruppe auf dem Hausberg bestimmt. Daß die Verstorbenen dieser Gruppe auch im 8. Jh. bestattet wurden, verraten desgleichen die zwei Schmucknadeln aus den Gräbern 73 und 114. Sie haben gute Analogien in den Schmucknadeln aus der Nekropole Niedermünster in Regensburg. Diese gehören der ältesten Gräberschicht an, die einige Zeit nach der Errichtung der zweiten Kirche, neben der sie liegen, entstanden ist. Diese wurde höchstwahrscheinlich vor dem J. 788 erbaut, zur Zeit

Tassilos III. (Schwarz K., 1975, 147 ff. und Abb. 15: 1–8). Also läßt sich abschließend die glaubwürdige Behauptung aufstellen, daß es zum Übergang aus der älteren zur mittleren Gräbergruppe auf dem Hausberg in der zweiten Hälfte des 8. Jh., vielleicht um ihre Mitte, gekommen ist.

Deshalb können ungefähr in dieselbe Zeit ebenfalls die Gräber 6 und 7 auf der Sandrova polica eingestuft werden. Da es sich um Gräber aus dem nordwestlichen Randbereich der Nekropole handelt und da in zahlreichen benachbarten altslawischen Nekropolen ein deutlich zeitbedingtes räumliches Wachsen zu erkennen ist, können wir die Arbeitsannahme aufstellen, daß der freigelegte Teil der Nekropole auf der Sandrova polica der älteste ist und daß auf dem Abhang östlicher davon jüngere Gräber zu erwarten sind. Die selbstverständliche Frage, was uns dieser Friedhof über die damalige Besiedlung der Umgebung aussagt, kann nur im Zusammenhang mit den anderen Funden aus der altslawischen Periode in der Umgebung gelöst werden sowie durch die Aufgliederung des Katasters dieses Bereiches und die Hinzuziehung schriftlicher Quellen. All dies soll jedoch Gegenstand einer künftigen Abhandlung sein.